

**İQTİSADI TƏŞƏBBÜSLƏRƏ YARDIM
İCTİMAİ BİRLİYİ**

**Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın
maliyyə çıxışının artırılması**

BAKI - 2015

Sənəd İqtisadi Təşəbbüslərə Yardım İctimai Birliyinin ABŞ BİA-nın maliyyə dəstəyi ilə həyata keçirilən "Azərbaycanda kiçik sahibkarlığın inkişafına dəstək" layihəsi çərçivəsində hazırlanıb.

Müəllif:

Samir ƏLİYEV

Az1102, Azərbaycan, Bakı şəhəri,
Tbilisi prospekti, 2-ci Alatava küçəsi, 9
Tel: (99412) 4317713
Faks: (99412) 431771
E-mail: sei@azeronline.com
Web: www.sei.az

© İqtisadi Təşəbbüslərə Yardım İctimai Birliyi

MÜNDƏRİCAT

Giriş	4
Azərbaycanda KOS-ların maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının mövcud vəziyyəti	6
Azərbaycanda KOS-ların maliyyələşməsinə dövlət dəstəyi	
KOS-ların maliyyələşməsi: xarici təcrübə	16
Şərq Tərəfdaşlığı ölkələrində KOS-ların maliyyəyə çıxışı məsələləri.....	
Beynəlxalq təcrübədə KOS-ların maliyyələşməsinə dövlət dəstəyi	21
Nəticə və təkliflər	27
Əlavələr	
Bibliografiya	

GIRIŞ

Dünya iqtisadiyyatının inkişafı milli iqtisadiyyatlarda kiçik və orta sahibkarlığı (KOS) rolunun vacibliyini bir daha sübut edir. KOS-lar ölkədə bir tərəfdən yeni iş yerlərinin artırmaqla işsizlik problemini aradan qaldırır, digər tərəfdən rəqabət mühiti yaratmaqla keyfiyyətli xidməti və ucuz qiyməti təmin edir. Kiçik müəssisələr istehlak tələbatının dəyişməsinə, bazarın konyukturuna reaksiya verməklə iqtisadiyyatda əlavə sabitlik təmin edir. Kiçik və orta müəssisələri fəaliyyətləri dövründə təsərrüfat əməliyyatlarının maliyyələşdirilməsi ilə bağlı mürəkkəb problemlərlə üzləşməli olurlar. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, kiçik və orta müəssisələrin xarici maliyyə resursları qismində bank kreditərinə daha çox üstünlük verirlər.

2008-ci ilin sonlarından dünyanı bürüyən global maliyyə böhranı bank kreditlərini məhdudlaşdırmaqla, istehlakçı tələbatlarının zəiflətməklə, pul dövriyyəsinin həcmi azaltmaqla və beynəlxalq kapital axını azaltmaqla KOS-ların fəaliyyətinə ciddi təsir göstərdi. Ölkələr KOS-ların inkişafını dəstəkləmək və ölkədə iqtisadi inkişafı stimullaşdırmaq üçün müvafiq tədbir gördülər.

Azərbaycanda kiçik və orta müəssisələrin sayının getdikcə artmasının fonunda ölkə iqtisadiyyatında onların töhfəsi lazımi səviyyədə deyil. Bunun səbəbi iqtisadiyyatın neft sektorundan asılı olmasıdır. KOS-ların inkişafını əngəlləyən amillərdən biri də maliyyə resurslarına əlçatanlığının zəif olmasıdır. Müxtəlif beynəlxalq qurumlar tərəfindən ölkədə biznes mühiti qiymətləndirilərkən sahibkarlıq subyektlərinin öz biznesi inkişaf etdirmək üçün tələb olunan maliyyə resursu cəlb etmək də çətinlik çəkməsi qeyd edilir. Buna görə də KOS-lar maliyyə problemini daha çox daxili imkanlar hesabına həll etməyə çalışırlar. Bu işə inkişafı tam təmin edə bilmir. üstünlük verirlər. Xarici mənbələrdən vəsait cəlb etmək çətin olduğundan ona maraq azdır.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kiçik və orta müəssisələrin dünyada geniş yayılmış 2 əsas maliyyələşmə mənbəyindən (bankların fəaliyyətinə əsaslanan mənbələr və maliyyə bazarına əsaslanan mənbələr) əsasən birindən istifadə olunur. Kredit təşkilatları, o cümlədən banklar tərəfindən verilən kredit vəsaitləri KOS-ların əsas xarici mənbəyi rolunda çıxış edir. Qiymətli kağızlar bazarından maliyyə cəlb etmək təcrübəsi isə müəssisələrdə, xüsusilə də kiçik və orta müəssisələrdə yox dərəcəsindədir.

Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının Dünya Bankı ilə birgə apardığı "İşgüzar mühitin vəziyyəti və müəssisələrin fəaliyyətinin göstəriciləri" (BEEPS) adlı sorğu KOS-ların təxminən yarısının kreditə ehtiyacı olmadığını göstərir. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının "KOS sferasında siyasət İndeksi: Şərq Tərəfdaşlığı ölkələri - 2012" adlı hesabatda¹ Azərbaycanda KOS-ların maliyyəyə çıxışının problem olduğu qeyd edilir. Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının (IFC) birgə hazırladığı "Doing Business" illik hesabatlarında da Azərbaycanda sahibkarların kreditə əlçatanlığı göstəricisinin son illər zəiflədiyi göstərilir.

Sahibkarların əsas maliyyə mənbəyi olan kreditlərə də əlçatanlığı zəifdir. Buna səbəb kredit faizlərinin yüksək olması, şərtlərin ağır olmasıdır. Kreditlər bir qayda olaraq paytaxta yaxın ərazilərdə cəmləşib. Region sahibkarlarının kredit resurslarına

¹ SME Policy Index. Eastern Partner Countries 2012. Progress in the implementation of the small business Act for Europe

çıxışı məhduddur. Regionlar əsasən dövlətin güzəştli maliyyələşməsindən yararlanırlar.

Azərbaycanın maliyyə sistemində faktoring, forfeyting, franşayzing kimi xidmətlər geniş yayılmayıb. Qiymətli kağızlar bazarına isə maraq ümumiyyətlə yoxdur. Kreditlərlə müqayisədə qiymətli kağızlar vasitəsilə maliyyə cəlb edilməsi təcrübəsi zəif yayılıb. KOS-ların şəffafılıqda və hesabatlılıqda maraqlı olmamaları onları maliyyə bazarına əsaslanan mənbələrdən yararlanmaq imkanını məhdudlaşdırır.

Ölkədə KOS-ların inkişafına, o cümlədən maliyyələşməsinə dövlət dəstəyini təmin edən bir sıra təsisatlar fəaliyyət göstərir. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu vasitəsilə fəaliyyətə başladığı dövrdən indiyədək sahibkarlıq subyektlərinə ümumilikdə 1747,3 milyon manat məbləğində kredit verilib. Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi vasitəsilə kənd təsərrüfatı sektoruna 122,3 milyon manat vəsait ayrılıb.

Tədqiqatın müəllifi sənədin işlənməsi dövründə ölkədə sahibkarlığın, xüsusən də kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını tənzimləyən qanunvericilik aktlarını araşdırıb, sahibkarlığın inkişafı üçün həyata keçirilən dövlət siyasətini öyrənib.

KOS-ların maliyyəyə əlçatanlığını qiymətləndirmək üçün müxtəlif yerli və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən hazırlanmış tədqiqat və sahibkarlar arasında həyata keçirilmiş sorğuların nəticələrinə müraciət edilib. Bundan başqa sahibkarlıq, maliyyə, bank sektorunda işləyən mütəxəssislərlə fərdi görüşlər keçirilmiş, mövzu ətrafında müzakirələr aparılmış və tədqiqatın işlənməsində onların fikirləri nəzərə alınıb.

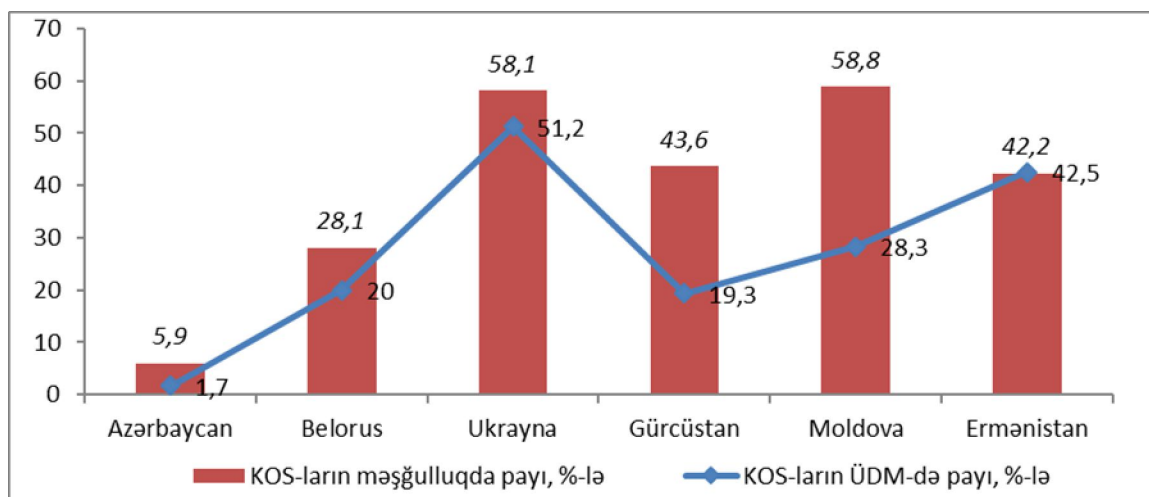
Azərbaycanda KOS-ların maliyyəyə əlçatanlılıq səviyyəsini qiymətləndirmək üçün Mərkəzi Bankın və Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məlumatları təhlil edilib. Dövlətin sahibkarlığa dəstək institutlarının maliyyələşmədə payını müəyyənləşdirmək üçün həmin qurumların illik hesabatları təhlil edilib.

Beynəlxalq təcrübəni öyrənmək üçün inkişaf etmiş ölkələrdə KOS-ların maliyyəyə əlçatanlılığı səviyyəsi, bu sahədə dövlət yeri və rolun öyrənilib. Müqayisə məqsədilə vaxtilə Azərbaycanla eyni iqtisadiyyata malik keçmiş SSRİ ölkələri, o cümlədən Şərqi Tərəfdaşlığına daxil olan 5 ölkənin – Belarus, Ukrayna, Moldova, Gürcüstan. Ermənistan KOS-ların maliyyələşmə mexanizmləri və dövlət dəstəyi araşdırılıb.

Tədqiqatın hazırlanması prosesində həmçinin xarici ölkələrdə KOS-ların maliyyəyə əlçatanlılığını düzgün qiymətləndirməyə imkan verən Dünya Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı kimi beynəlxalq qurumların hesabatlarına istinad edilib.

Azərbaycanda KOS-ların maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının mövcud vəziyyəti

Azərbaycanda kiçik və orta biznesin ölkə iqtisadiyyatında rolu təəssüf ki, hələki arzuolunan səviyyədə deyil. Ölkə iqtisadiyyatın formalaşmasında neft sənayesinin hökmran mövqeyi qeyri-neft sektorunun inkişafını, o cümlədən kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını ləngidir. Hökumətin KOS-ları inkişaf etdirmək təşəbbüsləri və niyyətlərinə rəğmən KOS-lar iqtisadiyyata lazımi töhfə verə bilmir. ÜDM-in formasından KOS-ların payı 1,7%, yaradılan iş yerlərində payı isə 6%-ə yaxındır². Halbuki inkişaf etmiş ölkələrdə ÜDM-in 50-70%-i məhz kiçik və orta müəssisələr tərəfindən formalaşır. Avropa Birliyi ölkələrində iş yerlərinin 60%-dən çoxu KOS-lar tərəfindən yaradılır³. Şərq Tərəfdaşlığına daxil olan ölkələrdə istər ÜDM-in, istərsə də işsizliyin aradan qaldırılmasında KOS-lar əhəmiyyətli rol oynayırlar. (Qrafik 1)

Mənbə: SME Policy Index. Eastern Partner Countries 2012

Qrafik 1. Şərq Tərəfdaşlığı ölkələrində KOS-ların vəziyyəti

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kiçik müəssisələrin sayı və strukturu "Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu və "İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarlarının hədlərinin təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı ilə müəyyənləşdirilmiş işçilərin sayı və illik dövriyyə meyarına görə müəyyən edilir. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2014-cü il oktyabrın 1-i vəziyyətinə ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların sayı 92226 vahid təşkil edib. Bunların 80,5 faizi və ya 74204 vahidi kiçik müəssisələrin payına düşür. Kiçik müəssisələrin əsas hissəsi "Ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri" (31,7 faiz), "tikinti" (12,5 faiz), "Kənd təsərrüfatı" (11,9 faiz), "Emal sənayesi" (6,9 faiz) və "Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi" (11,5 faiz) bölmələrində yaradılıb.⁴

² SME Policy Index. Eastern Partner Countries 2012. Progress in the implementation of the Small Business Act for Europe

³ Малый и средний бизнес в 2012 году: международный опыт регулирования и финансирования. АПРЕЛЬ 2013. МСП Банк Аналитический центр

⁴ İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi. 2014-cü ilin 9 ayında Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı dinamikası. <http://www.economy.gov.az/>

Bu dövrdə hüquqi şəxs yaratmadan fərdi sahibkarlıq formasında fəaliyyət göstərən fiziki şəxslərin sayı 503191 vahid təşkil edib. Fərdi sahibkarlar bir qayda olaraq kiçik sahibkarlıq subyektləridir. Fərdi sahibkarların çox hissəsi ticarət (37,4%), nəqliyyat vasitələrinin təmiri (37,4%), kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq (15,5%), nəqliyyat və anbar təsərrüfatı (13,7%), emal sənayesində (2,8 faiz) ixtisaslaşıb.

Cədvəl 1

Ölkə iqtisadiyyatında kiçik sahibkarlıq subyektlərinin payı, faizlə⁵

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Əlavə dəyər	1,6	1,8	2,6	2,8	2,6	2,7	3,0
<i>qeyri-neft sektoru üzrə</i>	4,2	4,7	5,1	5,2	5,3	5,2	5,4
Ümumi mənfəət	0,2	0,2	0,3	0,2	0,3	0,4	0,6
<i>qeyri-neft sektoru üzrə</i>	2,7	2,3	2,9	3,0	3,0	3,9	3,5
İşçilərin orta illik sayı	6,7	7,3	7,6	6,7	6,5	6,4	7,9
<i>qeyri-neft sektoru üzrə</i>	6,9	7,5	7,8	6,9	6,7	6,6	8,1
Əsas kapitalla investisiyalar	3,9	3,7	3,7	2,8	5,8	3,5	2,7
<i>qeyri-neft sektoru üzrə</i>	7,3	5,3	5,1	4,0	7,6	4,6	3,8
İllik dövriyyə	4,2	4,5	6,1	8,6	8,1	9,6	10,5
<i>qeyri-neft sektoru üzrə</i>	7,7	8,4	9,8	15,6	18,3	18,5	20,0

Mənbə: DSK

Azərbaycanda KOS-ların inkişafını əngəlləyən amillərdən biri də biznesin maliyyə resurslarına əlçatanlılığının zəif olmasıdır. Müxtəlif beynəlxalq qurumlar tərəfindən ölkədə biznes mühiti qiymətləndirilərkən sahibkarlıq subyektlərinin öz biznesi inkişaf etdirmək üçün tələb olunan maliyyə resursu cəlb etmək də çətinlik çəkməsi qeyd edilir. Aparılan sorğuların, fərdi görüşlərin, ekspert qiymətləndirmələrinin, beynəlxalq hesabatların nəticəsi göstərir ki, sahibkarlıq subyektlərinin xarici mənbələrdən maliyyə asılılığı mövcuddur və bu maliyyənin əldə edilməsinin çətinliyi biznesin inkişafına mane olur.

Beynəlxalq və yerli təşkilatların araşdırmaları və müxtəlif səviyyəli sorğuları KOS-ların əsas, bəzi hallarda yeganə xarici maliyyə mənbəyi olan kreditə əlçatanlılığın zəif olmasını göstərir.

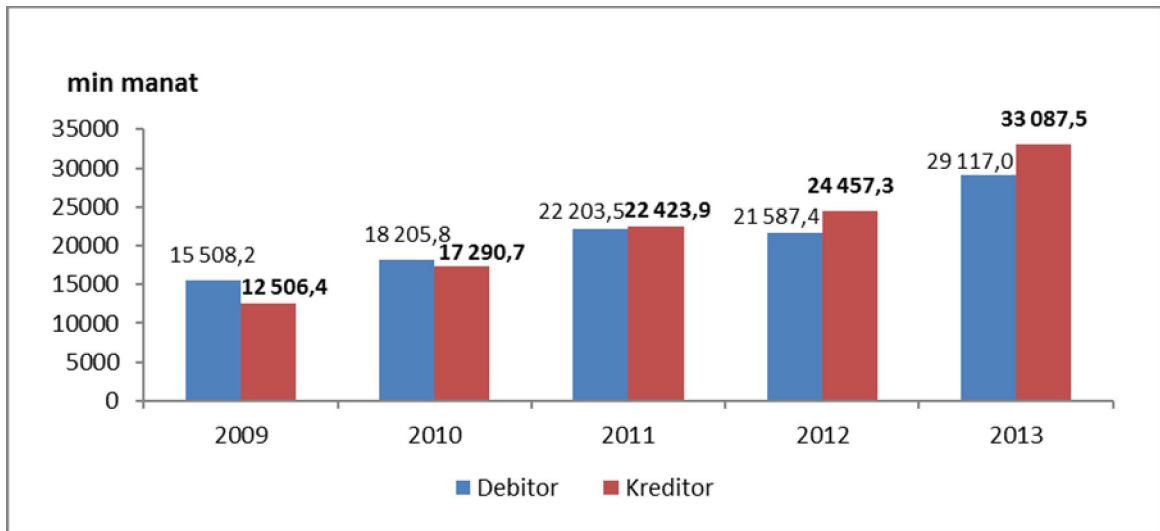
Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının Dünya Bankı ilə birgə apardığı "İşgüzar mühitin vəziyyəti və müəssisələrin fəaliyyətinin göstəriciləri" (BEEPS) adlı sorğu araşdırmasının nəticələrinə görə, maliyyəyə əlçatanlıq biznesin inkişafı üçün maneə yaradan əsas problemlərdəndir. Azərbaycandan 390 müəssisənin, o cümlədən kiçik və orta müəssisələrin qatıldığı sorğunun nəticələri 2013-cü ili əks etdirir. Ölkədə fəaliyyət göstərən kiçik müəssisələrin 21,7%-i, orta müəssisələrin isə 21,6%-i maliyyəyə çıxışı əsas problem kimi göstərib.

⁵ Məlumatlar kiçik sahibkarlıq subyekti hesab olunan hüquqi və fiziki şəxsləri əhatə edir. Ailə-kəndli təsərrüfatlarının məlumatları daxil edilməmişdir.

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının “KOS sferasında siyasət İndeksi: Şərqi Tərəfdaşlığı ölkələri - 2012” adlı hesabatda⁶ digər Şərqi Tərəfdaşlığı ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da KOS-ların maliyyəyə çıxışının problem olduğu qeyd edilir. Hesabata görə, Azərbaycanın mövqeyi 5 səviyyəli qiymətləndirmə üzrə 3-cü səviyyədə də azdır. Bu isə mövcud sahədə siyasətin həyata keçirilməsi üçün yaxşı əsasların olduğu, lakin təcrübədə həyata keçirilmədiyini göstərir.

Ölkədə aparılan tədqiqatlar və sorğuların nəticələrinə görə, KOS-lar maliyyə problemini daha çox daxili imkanlar hesabına həll etməyə üstünlük verirlər. Məhdud resursla az riskli, az gəlirli, ancaq etibarlı fəaliyyətə can atırlar. Xarici mənbələrə isə əsasən biznesini böyütmək istəyən müəssisələr maraq göstəriirlər. Bunun səbəbi xarici mənbələrdən vəsait cəlb etməyin çətinliyidir. Həm resursların bahalılığı, həm də müəssisələrin şəffaflıq problemlərinin mövcudluğu onların xaricdən maliyyə resursu cəlb etmək imkanlarını məhdudlaşdırır.

Statistik məlumatlar göstərir ki, bütün məhdudiyyətlərə rəğmən kiçik müəssisələr kətdikcə xarici maliyyə mənbələrinə müraciəti artırılar. Son 5 ildə kreditor borcları debitor borcları üstələyib. Bu müddətdə debitor borcları təxminən 2 dəfə, kreditor borcları isə 3 dəfəyədək artıb. 2013-cü ilin sonuna kiçik müəssisələrin borclanması 33 milyon manata çatıb. (Qrafik 2)

Mənbə: DSK

Qrafik 2. Kiçik müəssisələrin debitor və kredit borcları

Dünya təcrübəsində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin xarici maliyyələşmə mənbələrinin aşağıdakı alətləri Azərbaycanda bu və ya digər formada tətbiq edilir:

Kredit təşkilatlarından cəlb edilən vəsaitlər (kreditlər). Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kiçik və orta müəssisələrin daha çox üz tutduqları ünvan banklar və bank olmayan kredit təşkilatlarıdır. Dünyada KOS-ların geniş maliyyələşmə mexanizmlərinin olmasına rəğmən Azərbaycanda sahibkarlar xarici maliyyələşmə mənbəyi qismində əsasən kreditlərdən istifadə edirlər.

⁶ SME Policy Index. Eastern Partner Countries 2012. Progress in the implementation of the small business Act for Europe

BEEPS sorğunun nəticəsi göstərir ki, KOS-ların təxminən yarısının kreditə ehtiyacı yoxdur. Sorğuya görə, KOS-ların əsas xarici maliyyə mənbəyi qismində bank kreditləri üstünlük təşkil edir, alternativ xarici maliyyə mənbələri kifayət qədər inkişaf etməyib. Sorğuda iştirak edən kiçik müəssisələrin 14,7%-i, orta müəssisələrin 14,6%-i kredit xətti olduğunu qeyd ediblər. (Cədvəl 2)

Cədvəl 2

Müəssisələrin maliyyə resurslarına çıxış imkanları (2013-cü il üzrə)

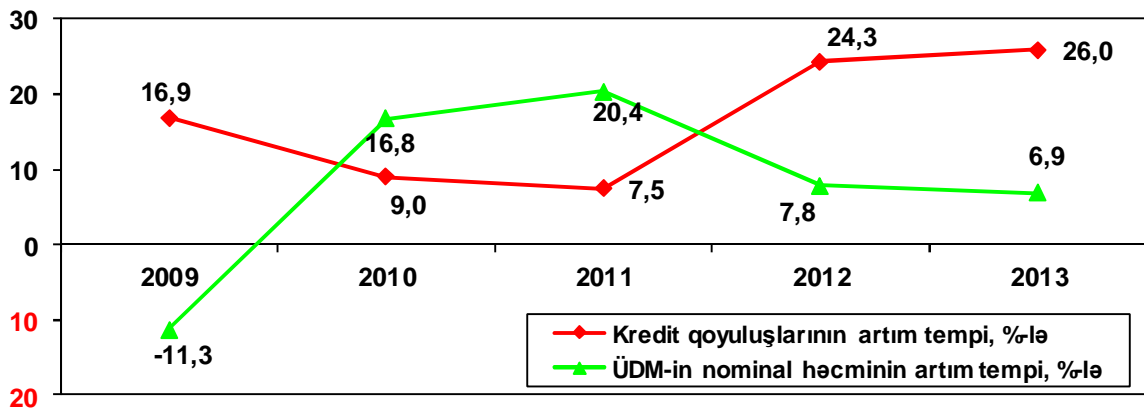
Göstəricilər	Müəssisələrin ölçüsü	Xüsusi çəkisi %-lə
Əmanət və ya cari hesabı olan müəssisələrin payı	Kiçik	64,0
	Orta	75,3
Bank krediti/kredit xətti olan müəssisələrin payı	Kiçik	14,7
	Orta	14,6
Təminat tələb edən kreditlərin payı (%)	Kiçik	85,7
	Orta	97,2
Kreditin alınması üçün tələb olunan girovun payı (kredit məbləğində %-lə)	Kiçik	259,1
	Orta	201,2
Kreditə ehtiyacı olmayan müəssisələrin payı	Kiçik	54,1
	Orta	49,3
Son kredit müraciəti imtina olunan müəssisələrin payı	Kiçik	23,6
	Orta	23,6
İnvestisiya maliyyələşməsi üçün bankdan yararlanan müəssisələrin payı	Kiçik	25,3
	Orta	25,1
Daxili vəsait hesabına maliyyələşən investisiyanın payı (%)	Kiçik	74,0
	Orta	82,8
Bankların maliyyələşdirdiyi investisiyanın payı (%)	Kiçik	25,3
	Orta	16,3
Mal göndərən krediti hesabına maliyyələşdirilən investisiyanın payı (%)	Kiçik	0,0
	Orta	0,9
Səhm satışı və ya öz kapitalı hesabına maliyyələşdirilən investisiyanın payı (%)	Kiçik	0,2
	Orta	0,0
Bankları dövriyyə kapitalını maliyyələşdirmək üçün istifadə edən müəssisələrin payı	Kiçik	13,0
	Orta	19,4
Banklar hesabına maliyyələşdirilən dövriyyə kapitalının payı (%)	Kiçik	3,6
	Orta	6,3
Mal göndərən krediti hesabına maliyyələşdirilən dövriyyə kapitalının payı (%)	Kiçik	0,9
	Orta	1,7
Maliyyəyə çıxış əsas problem kimi göstərən müəssisələrin payı	Kiçik	21,7
	Orta	21,6

Mənbə: <http://www.enterprisesurveys.org/data/exploretopics/finance>

Cədvəl 2-dən göründüyü kimi, kiçik və orta sahibkarlığa verilən kreditlərin 85%-dən çoxu (kiçik 85,7%, orta 97,2%) təminatlıdır. Bu təminatı təşkil edən girovların dəyəri isə kreditin dəyərindən 2 dəfədən çoxdur. Kiçik müəssisələrin aldığı kreditdə girovun payı 259,1%, orta müəssisələrdə isə 201,2% təşkil edir. KOS-ların ən azı ¾-ü investisiyaları daxili vəsait hesabına maliyyələşdirirlər. Daxili vəsait olmadıqda KOS-ların ¼-i investisiya maliyyələşməsinə bank vəsaitlərini cəlb edir. Səhm satışı və ya öz kapitalı hesabına maliyyələşdirməyə isə KOS-lar maraqlı göstərmirlər.

Qabus Tədqiqat və Məsləhət Şirkəti ilə Media və İctimai Təşəbbüslər Mərkəzinin Azərbaycanda KOS-ların kreditə əlçatanlıq səviyyəsini öyrənmək məqsədilə 2012-ci ildə 200 kiçik və orta müəssisə arasında keçirdikləri sorğunun nəticələrinə görə, maliyyə resursuna ehtiyac olduqda xarici mənbə olaraq sahibkarların ən çox üz tutduğu ünvan kredit təşkilatlarıdır. KOS-ların 45%-i bank, 5%-i bank olmayan kredit təşkilatlarının kreditlərindən yararlandıklarını bildiriblər. Dost-tanışa və ya qohuma müraciət edərək faizsiz vəsaitləri cəlb edən sahibkarın payı 42,5%-dir. Respondentlərin cüzi hissəsi (2,5%) ölkədə ən yüksək faiz tələb edən lombard və ya sələmçilərin vəsaitlərinə üz tutmağa məcbur olub⁷.

Ölkədə kredit qoyuluşu ilbəl artır. Son 5 ildə iqtisadiyyata ümumi kredit qoyuluşlarının həcmi 2 dəfəyədək artıb. 2009-2013-cü illərdə ümumi kredit qoyuluşu 8407,5 milyon manatdan 15423 milyon manata yüksəlib. Artım tempi ÜDM-in nominal həcmnin artım tempi ilə eyni olub. Həmin dövrdə kredit qoyuluşlarının illik artım tempi, ümumən bu 2 göstəricinin dəyişməsi arasında bir uyğunluq müşahidə edilib. ÜDM-in artım tempinin artması kredit qoyuluşunun artım tempinin azalması ilə müşahidə olunur. (Qrafik 3).

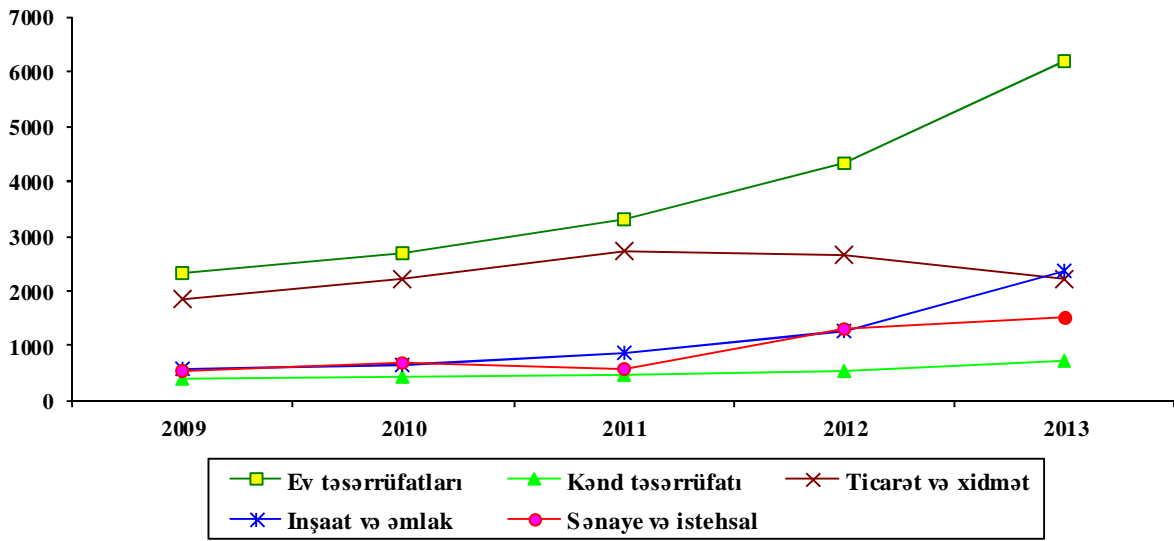

Qrafik 3. Kredit qoyuluşlarının artım tempi ilə ÜDM-in nominal artım tempi arasında əlaqə

Ölkədə kredit qoyuluşunun artımına rəğmən KOS-ların kreditə əlçatanlığı arzuolunan səviyyədə deyil. Ümumi kredit qoyuluşunda KOS-ların payının hansı həddə olması barədə statistik məlumatlar ya yoxdur, ya da ictimaiyyətə açıq deyil. Reallıq onu göstərir ki, banklar biznes sektorunu maliyyələşdirməkdə az maraqlıdırlar. Bu isə kredit resurslarının istehlaka yönəldilməsinə səbəb olur. Təsadüfi deyil ki, ey təsərrüfatlarına verilən kreditlərin həcmi bu müddətdə 2,7 dəfə artaraq 2328,9 milyon

⁷ Interest Rate Trends in Post-Soviet Economies: 2005-2011. Baku-2012. QABUS Research and Consulting Company and Center For Media and Public Initiatives.

manatdan 6214,7 milyon manata yüksəlib. Bu kreditlərin ümumi kredit qoyuluşunda payı 27,7%-dən 40,3%-ə artıb. Ev təsərrüfatlarına verilən kreditlərin təxminən 8%-i sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olan şəxslərə verilir. (qrafik 4).

Qrafik 4. Kredit qoyuluşunun dinamikası, milyon AZN

Aparılmış müşahidələr göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrdən fərqli olaraq Azərbaycanda istehlak kreditəri yerli KOS-ların istehsalını stimullaşdırır. Bu kreditlər bir qayda olaraq idxal mallarının alınmasına yönəldilir.

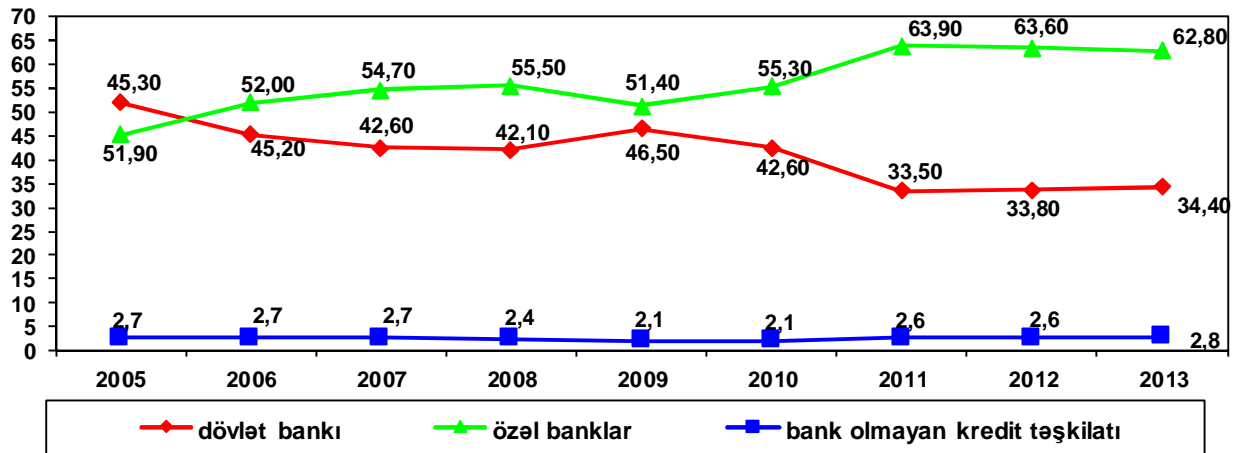
KOS-lar əsasən ticarət və xidmət, inşaat və əmlak, kənd təsərrüfatı sektorlarında fəaliyyət göstərir. Son 5 ildə ticarət və xidmət sektorunun ümumi kreditləşmədə payı 21,8%-dən 14,4%-ə düşüb, kənd təsərrüfatı və emal sektorunun payı isə cəmi 4,7%-dən 4,8%-ə yüksəlib. İnşaat və əmlak sektorunun payı 6,9%-dən 15%-ə yüksəlib. Buna səbəb inşaat sektorunda getdikcə iri müəssisələrin payının artmasıdır. Kredit qoyuluşunda 2%-lik paya malik energetika, kimya və təbii ehtiyatlar sektorunda əsas oyunçular iri müəssisələrdir.

Bank olmayan kredit təşkilatları. KOS-ların maliyyələşmə mənbələrindən biri də bank olmayan kredit təşkilatlarının verdiyi kreditlərdir. 1 yanvar 2014-cü il tarixinə olan məlumata görə, ölkədə 148 bank olmayan kredit təşkilatı fəaliyyət göstərir⁸.

Bank olmayan kredit təşkilatlarının sayının banklardan çox olmasına rəğmən kredit bazarı bütünlüklə bankların çiyindədir. Ölkə üzrə kredit qoyuluşunun cəmi 2,8%-i bank olmayan kredit təşkilatlarının payına düşür. (Qrafik 5)

Bank olmayan kredit təşkilatlarının əsas üstünlüyü kredit presudurunun asan olması səbəbindən krediti almağın asanlığıdır. Banklardan kredit alışı prosesi nisbətən uzundur. Ancaq banklarda verilən kreditlərin həcmi çoxdur, müddəti uzundur. Ən əsas faiz dərəcələri bank olmayan kredit təşkilatlarından aşağıdır.

⁸ Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının statistik bülleteni. www.cbar.az

Qrafik 5. Kredit qoyuluşunun kredit təşkilatları üzrə strukturu

Azərbaycanda həm Mərkəzi Bankın, həm Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məlumatlarında sahibkarlığa ayrılan kredit qoyuluşunun müəssisələrin ölçüsünə əsasən bölgüsünün aparılması barədə məlumat yoxdur. Belə statistik məlumatlara ictimaiyyətə açıq deyil. Ancaq KOS-ların kredit resursuna əlçatanlığı ilə bağlı problemlər mövcuddur.

Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının (IFC) birgə hazırladıqları və biznes mühitinin əlverişliliyi üzrə qiymətləndirməni özündə əks etdirən "Doing Business" illik hesabatlarında da Azərbaycanda sahibkarların kreditə əlçatanlığı göstəricisinin son illər zəiflədiyi göstərilir. "Doing Business 2015" hesabatında Azərbaycan kreditin əldə edilməsinin asanlıq səviyyəsinə görə, 189 ölkə arasında 104-cü yerdə qərarlaşıb. Ümumilikdə götürdükdə son 5 ildə ölkəmizdə kreditlərin əldə edilməsi səviyyəsi getdikcə pisləşir. 2010-cu ildə Azərbaycan 183 ölkə arasında 15-ci yerdə idisə, sonrakı illərdə bu mövqə pisləşərək 2011-ci ildə 46-cı, 2012-ci ildə 48-ci, 2013-cü ildə 53-cü, 2014-cü ildə 99-cu pilləyə düşüb. (Cədvəl 3)

Cədvəl 3

Keçmiş SSRİ ölkələrinin "Doing Business" hesabatında mövqeyi (2010-2015)

Ölkələr	Doing Business reytingi ⁹	Kreditin əldə edilməsi üzrə reyting	İllər
Azərbaycan	38 ↓	15 ↓	2010
	54 ↓	46 ↓	2011
	66 ↓	48 ↓	2012
	67 ↓	53 ↓	2013
	88 ↓	99 ↓	2014
	80 ↑	104 ↓	2015

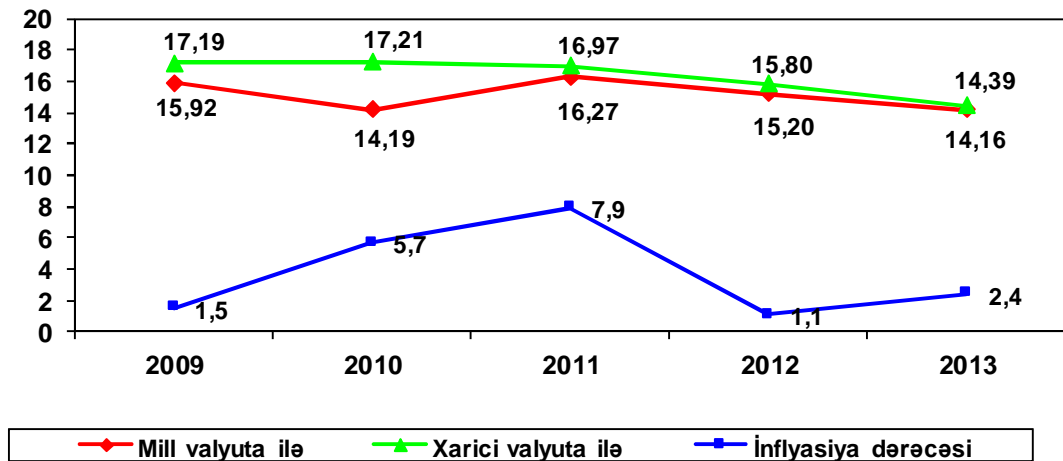
Mənbə: Doing Business Reports 2010-2015 www.doingbusiness.org

⁹ Hesabata cəlb edilən ölkələrin ümumi sayı 2010-2012-ci illərdə 183, 2013-cü ildə 185, 2014-cü ildə 189 olub.

Ölkədə KOS-ların kredit resurslarına əlçatanlığını azaldan bir sıra səbəbləri göstərmək olar:

Faiz dərəcələrinin yüksək olması. Kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin yüksək olması KOS-ların kredit resurslarına əlçatanlığını azaldan amillərdəndir. Ölkədə kredit faizlərinin yüksək olması həm rəsmi səviyyələrdə, həm də sahibkarlar tərəfindən bildirilir.

İnflyasiya səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşməsi, kredit qoyuluşunun isə əhəmiyyətli dərəcədə artmasına rəğmən kreditlərin ölkə üzrə illik faiz dərəcəsində ciddi azalma baş verməyib. 2008-ci ildə özünün pik həddinə (20,8%) çatan inflyasiya səviyyəsi qlobal maliyyə böhranının təsiri olaraq 2009-cu ildəki (1,5%) kəskin azalmadan sonra yenidən artmaqda davam edib. 2011-ci ildən sonra inflyasiya səviyyəsi minimal həddə olub. Ancaq inflyasiya həddi kreditlərin faiz dərəcələrinə, xüsusən də milli valyutada verilən kreditlərin faiz dərəcələrinə ciddi təsir göstərməyib. Çünki bu müddətdə orta illik faiz dərəcəsi milli valyuta üzrə 15,92%-dən 14,16%-ə, xarici valyuta üzrə isə 17,19%-dən 14,39%-ə düşüb. (qrafik 6).

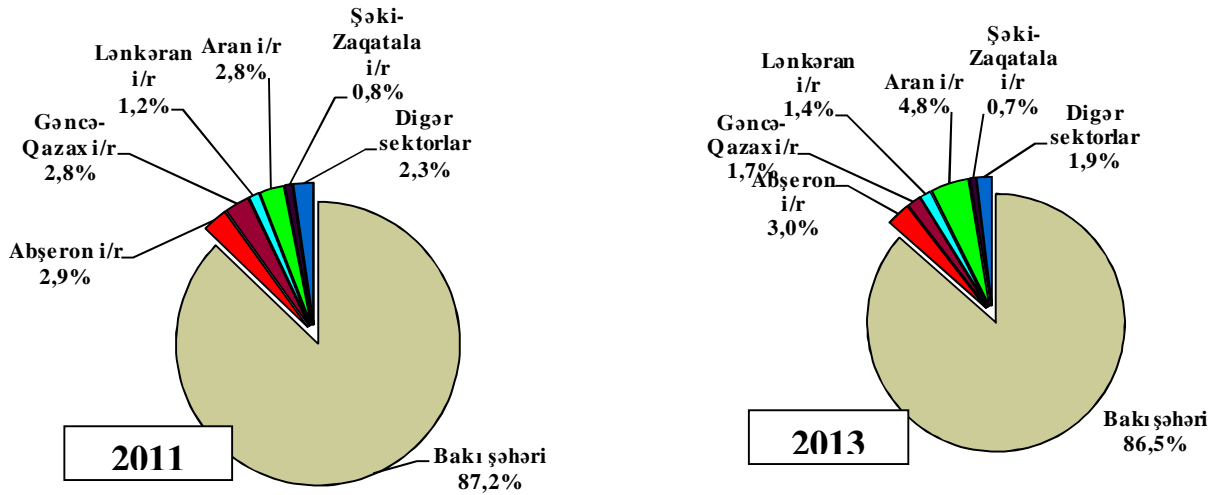
Qrafik 6. Bank kreditləri üzrə orta illik faiz dərəcələrinin dəyişməsi dinamikası, %-lə

Qabus Tədqiqat və Məsləhət Şirkəti ilə Media və İctimai Təşəbbüslər Mərkəzinin KOS-ların kreditə əlçatanlıq səviyyəsini öyrənmək məqsədilə apardıqları sorğuda¹⁰ da respondentlərin 38%-i kredit təşkilatlarına müraciət etməməklərinin səbəbi kimi faiz dərəcələrinin yüksək olmasını göstərirlər. Həmin sorğuda iştirak edən sahibkarların 81%-i kredit vəsaitlərinə əlçatanlılığı artırmaq üçün faiz dərəcələrinin aşağı salınmasını təklif edir. Onların 85%-ə qədərinin cəlb etdiklərin kreditlərin orta illik faiz dərəcəsi 20%-dən yüksək olub. Sahibkarların 87,4 faizinin fikrincə, faiz dərəcəsinin 15%-dən yüksək olması biznes üçün əlverişli deyil.

Region KOS-larının kreditə əlçatanlığı daha çətindir. Son illər ölkənin regionlarında bankların filiallarının sayının artmasına rəğmən hələ də bütün kredit qoyuluşunun 86

¹⁰ Interest Rate Trends in Post-Soviet Economies: 2005-2011. Baku-2012. QABUS Research and Consulting Company and Center For Media and Public Initiatives

faizindən çoxu yalnız Bakı şəhərinin payına düşür. Abşeron da nəzərə alınmaqla Bakı-Abşeron ərazisində bütün kredit qoyuluşlarının 90 faizi istifadə edilir (qrafik 7).

Qrafik 7. Regionlar üzrə kredit qoyuluşu

Banklar regionlara maliyyə ayırmaqda maraqlı deyillər. Paytaxtdan regionlara doğru getdikcə kredit qoyuluşunun azalmasına rəğmən kreditlər üzrə illik faiz dərəcələri artır. Yeganə olaraq Bakı şəhərində illik faiz dərəcələri (13,3%) ölkə üzrə orta göstəricidən (14,2%) aşağıdır. Dağlıq Şirvan, Lənkəran, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonlarında illik faiz dərəcələri 20%-dən də yuxarıdır¹¹.

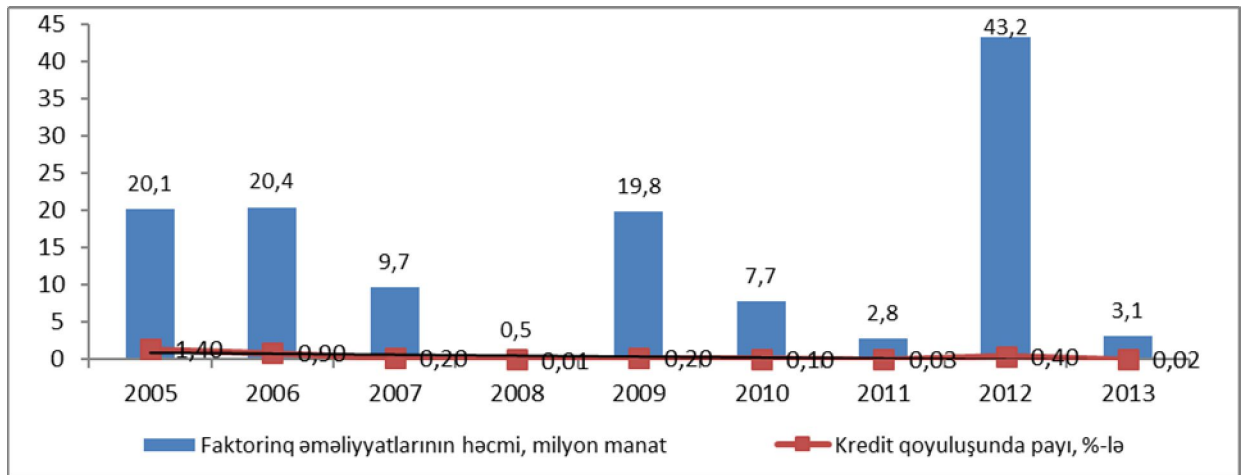
Tələb olunan məbləğdə və müddətə kredit ala bilməmək də KOS-ların tez-tez üzləşdiyi problemlərdəndir. Regionlara səfərlərimiz zamanı fermerlərin qaldırdığı problemlərdən biri də irihəcmli və uzunmüddətli kreditə çıxışa imkanlarının məhdud olması olub.

Qabus Tədqiqat və Məsləhət Şirkəti ilə Media və İctimai Təşəbbüslər Mərkəzinin sorğusunda¹² sahibkarlaq bu problemi xüsusilə qabardılar. Sorğunun təhlili göstərir ki, respondentlərin 31,5%-i tələb olunan qədər kredit götürməyə müvəffəq olub. Yerdə qalanlar isə kredit məbləğinin az (29,6%), müddətin qısa (10,2%), faiz dərəcələrinin yüksək olmasından (25%) şikayətlənib.

Faktoring. Azərbaycanın maliyyə sistemində faktoring xidməti geniş yayılmayıb. Bu xidmət KOS-ların maliyyələşməsində çox cüzi rol oynayır. Ölkə iqtisadiyyatının həcmnin böyüməsi fonunda sahibkarların maliyyə resurslarına tələbatının artması faktoringdə müşahidə edilmir. 2005-ci ildən bəri faktoring əməliyyatlarının həcmnin pik həddi 2012-ci ildə (43,2 milyon AZN) qeydə alınıb. 2008-ci ildə hətta ən aşağı həddə - 0,5 milyon manata düşüb. Qlobal maliyyə böhranın qızğın çağı olan 2009-cu ildə bu əməliyyatlarda kreditlərdən fərqli olaraq artım baş verib. (Qrafik 8)

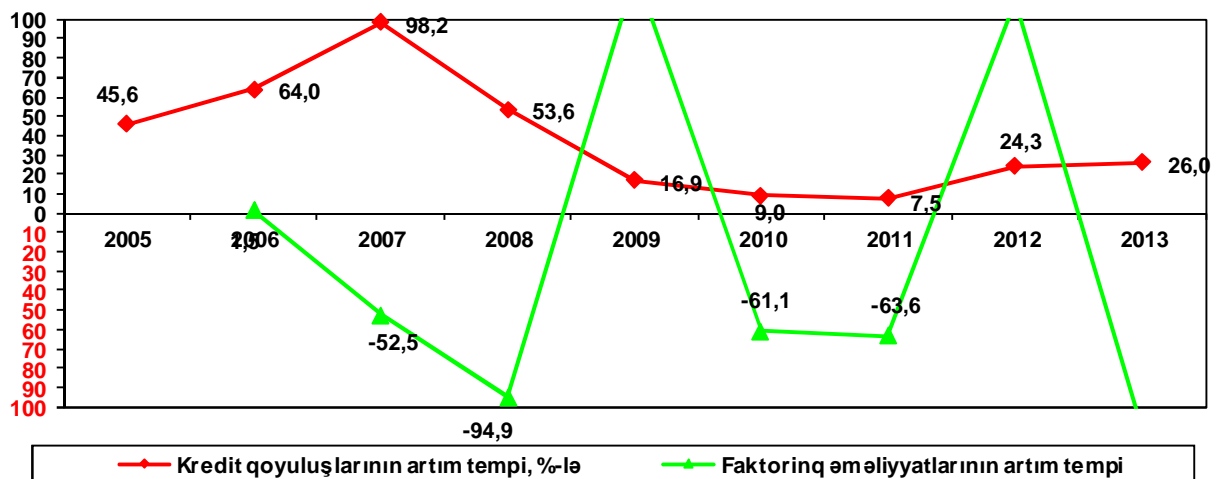
¹¹ Mərkəzi Bankın illik statistik bülletenləri. www.cbar.az

¹² Interest Rate Trends in Post-Soviet Economies: 2005-2011. Bakı-2012. QABUS Research and Consulting Company and Center For Media and Public Initiatives

Qrafik 8. Faktoring əməliyyatlarının həcmi

Faktoring əməliyyatların ümumi kredit qoyuluşunda payı 2005-ci ildə 1,4% olduğu halda 2013-cü ildə 0,02%-ə düşüb. Buna səbəb həm faktoring əməliyyatlarının həcmnin azalması, həm də kredit qoyuluşunun sürətli artımı olub. Kredit qoyuluşunun sürətli artımı fonunda faktoring əməliyyatlarının artımı tempi qeyri-tabil və zəif olub. (Qrafik 9)

Qrafik 9. Kredit qoyuluşlarının artım tempi ilə faktoring əməliyyatlarının artım tempi arasında əlaqə

Azərbaycan qanunvericiliyi banklara və bank olmayan kredit təşkilatlarına faktoring fəaliyyəti ilə məşğul etməyə hüquq verir. "Banklar haqqında" qanunun 32-ci maddəsinə əsasən, Mərkəzi Bankdan aldığı bank lisenziyasında qadağan edilməmişdirsə, banklar faktoring fəaliyyəti ilə məşğul ola bilər. "Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında" Qanunun 15-ci maddəsinə görə, bank olmayan kredit təşkilatlarının da borc öhdəliklərinin alqı-satqısı (faktoring, forfeyting) ilə məşğul olmaq hüququ var.

Ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün faktoring əməliyyatlarını və xidmətlərini təkmilləşdirmək lazımdır. Bu cür maliyyə əməliyyatları ilə təkə kommersiya bankları deyil, həmçinin, konkret faktoring profilli şirkətlər də məşğul olur. Şirkətlərin bu xidmət növü barədə az məlumatlı olması, şirkətlərin şəffaflıqda maraqlı olmaması bu maliyyə alətinin inkişafını əngəlləyir. Faktoring akkreditiv və

zəmanətlərdən daha aşağı faiz dərəcələri təklif etsə də, belə xidmət edən qurumlar tək-tükdür. Çox az bank belə xidməti göstərir.

Faktoring (ingiliscə *factor* — vasitəçi, ticarət agent) ödənişə möhlət verilməsi şəraitində ticarət fəaliyyəti göstərən istehsalçılar və tədarükçülər üçün kompleks xidmətlərdir. Faktoring əməliyyatında bir qayda olaraq 3 tərəf iştirak edir: tələbin alıcısı olan faktor (faktoring şirkət və ya bank), mal tədarükçüsü (kreditor) və malalan (debitor). Faktor şirkətinin əsas fəaliyyəti qısamüddətli debitor öhdəliklərinin alınması yolu ilə mal tədarükçüsünün kreditləşməsini təşkil edir. Faktoring şirkəti ilə mal tədarükçüsü arasında müqavilə bağlanır və bu, müqavilə əsasında zərurət yaranıqda mal tədarükçünün ödənişi üçün faktoring şirkətinə ödəniş sənədləri (hesab-faktura) təqdim edilir. Faktoring şirkəti tələb oluna vəsaitin 60-90%-ni müştəriyə ödəyir. Mal alıcısı tərəfindən ödəniş olduqdan sonra faktoring şirkəti göstərilən xidmətə görə komissiyon haqqı və ya verilən kreditə görə faiz tutmaqla çatışmayan məbləği tədarükçüyə ödəyir.

Bank kreditləşməsinə alternativ kimi faktoringin tətbiqinin öz xüsusiyyəti var. Kanadada KOS-ların 13%-i, Avropada 11%-i faktoringdən istifadə edir. Fransada bu göstərici hətta 32%-ə çatır, halbuki İsveçdə 3%-dən çox deyil¹³. Avropada faktoring KOS-lar üçün əhəmiyyətli maliyyə mənbəyi olsa da, son illər digər maliyyə mənbələrinə uduzur.

Forfeyting – Ticarət əməliyyatlarının xüsusi kreditləşmə forması olan forfeyting xidməti Azərbaycanda çox zəif inkişaf edib. Forfeyting (ingiliscə *forfaiting* – tam, ümumi məbləğ) - maliyyə agent olan forfeytor tərəfindən borclunun (tədarükçü, idxalatçı) kreditor (satıcı, ixracatçı) qarşısında kommersiya öhdəliklərinin alınmasıdır. Forfeyting daha çox xarici ticarətlə məşğul olan ixracatçının apardığı əməliyyatların kreditləşdirilməsinin xüsusi formasıdır. Forfeytingin faktoringdən fərqi kreditləşmənin daha çox müddəti əhatə etməsi, daha spesifik sahəni (idxal-ixrac əməliyyatları) kreditləşdirməsidir.

Lizing – müəssisəyə öz resurslarının cəlb etmədən əsas vəsaitlərini modernləşdirməyə və zəruri avadanlıqları və ya digər predmetləri almağa imkan verən investisiya alətidir. Azərbaycanda lizing fəaliyyəti lisenziya tələb olunan fəaliyyət növünə aid deyil və istənilən hüquqi və fiziki şəxs bu xidməti göstərə bilər. Lizing münasibətləri Mülki Məcəllə ilə (747 – 751-ci maddələr) tənzimlənir.

Ölkəmizdə, xüsusən də bank kreditlərin əldə edilməsi çətin olduğu bir dövrdə KOS-ların uzunmüddətli investisiya cəlb etməsi problemi aktual olaraq qalır. Belə vəziyyətdə lizing biznesin inkişafının ən effektiv texnologiyalarından hesab olunur. Lizing əsas fondların yeniləməklə istehsalın səmərəliliyini təmin edir.

Azərbaycanda kifayət qədər lizing şirkətləri fəaliyyət göstərsə də, bu xidmət geniş inkişaf etməyib. Lizing xidmətlərinin dövryyəsi barədə məlumat bazası yoxdur.

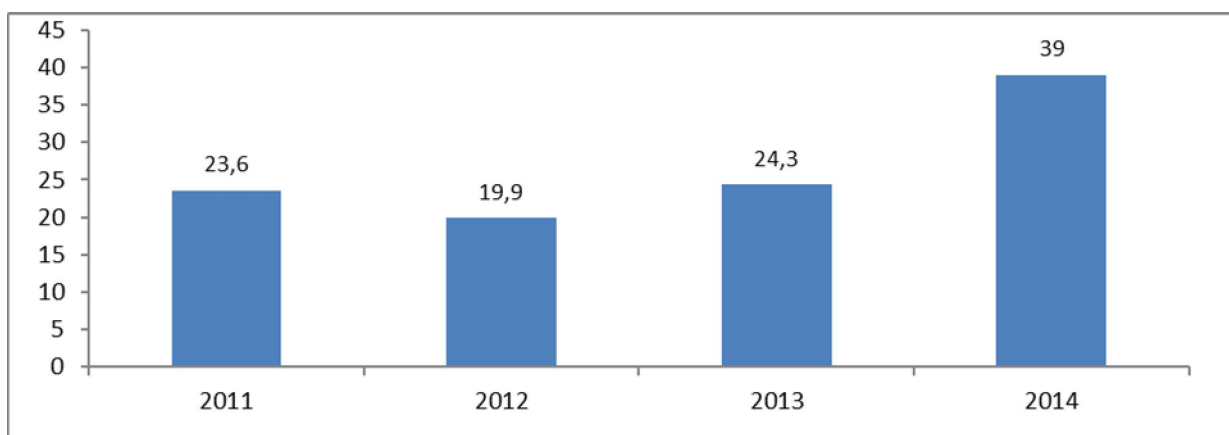
Azərbaycan Lizing Şirkətləri Assosiasiyasının məlumatına görə, 2010-2011-ci illərdə ölkə üzrə lizing portfelinin ümumi həcmi təxminən 150 mln. ABŞ dolları təşkil edib. Assosiasiyanın açıqladığı statistikaya görə, hazırda lizing şirkətlərinin portfelində

¹³ SMEs and Access to Finance. Observatory of European SMEs. 2003, No. 2. — P. 32

tikinti materiallarının istehsalı üzrə tikinti texnikası və avadanlıq (37%), yük (15%) və sərnişin (12%) avtonəqliyyatı, ticarət avadanlığı (12%), həmçinin yeyinti və yüngül sənaye (5%) üçün avadanlıq lizinqi üzrə sövdələşmələr üstünlük təşkil edir¹⁴.

Ölkədə kənd təsərrüfatı texnikası çatışmazlığını aradan qaldırması, fermerlərə güzəştli şərtlərlə texnika və avadanlıqlar verməsi üçün dövlətin xətti ilə 2004-cü ildən "Aqrolizinq" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti fəaliyyət göstərir. *(daha ətraflı "KOS-lara dövlətin maliyyə dəstəyi mexanizmləri" bölməsində)*

Veksel – Qiymətli kağız növü olub onun sahibinə müəyyən məbləğdə pul vəsait almağa hüquq verən yazılı pul öhdəliyidir. Vəsaitin alınması hüququ digər şəxslərə də keçə bilər. Qeyri-investisiya qiymətli kağızların növü kimi veksellər istifadəsi üçün hüquqi baza rolunu Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi oynayır. Məcəllənin 1004-1048-ci maddələri veksellərin izahını, təyinatını, növünü, uçotunu tənzimləyir. Məcəlləyə əsasən, veksellər köçürmə və sadə ola bilər. Ancaq təcrübədə bir qayda olaraq sadə veksellər istifadə olunur.

Mənbə: Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi

Qrafik 10. Veksel əməliyyatlarının həcmi

Bu qiymətli kağız növü Azərbaycanda çox da inkişaf etməyib və əsasən tikinti şirkətlərin maliyyə mənbələrindən birini təşkil edir. Veksel dövriyyəsinin həcmnin hər il artmasına rəğmən bazarın həcmi hələki çox kiçikdir. Son 2 ildə bazarın həcmi 2 dəfə artaraq 2012-ci ildəki 19,9 milyon manatdan 2014-cü ildə 39 milyon manata yüksəlib. (Qrafik 10)

Kapital bazarı vasitəsilə maliyyələşmə. Azərbaycanda KOS-ların kredit resurslarına alternativ olan və dünyada geniş yayılan qiymətli kağızlar (səhm və istiqraz) buraxılışı vasitəsilə maliyyə vəsaiti cəlb etmək təcrübəsi azdır. Bu mənbələrdən bir qayda olaraq iri şirkətlər yararlanır. Qiymətli kağızlar bazarının həcmi təxminən 8,9 milyard manat həcmindədir. 2012-ci ildə 9,4 milyard manata qalxsa da sonrakı dövrdə azalma müşahidə edilib. (Cədvəl 4)

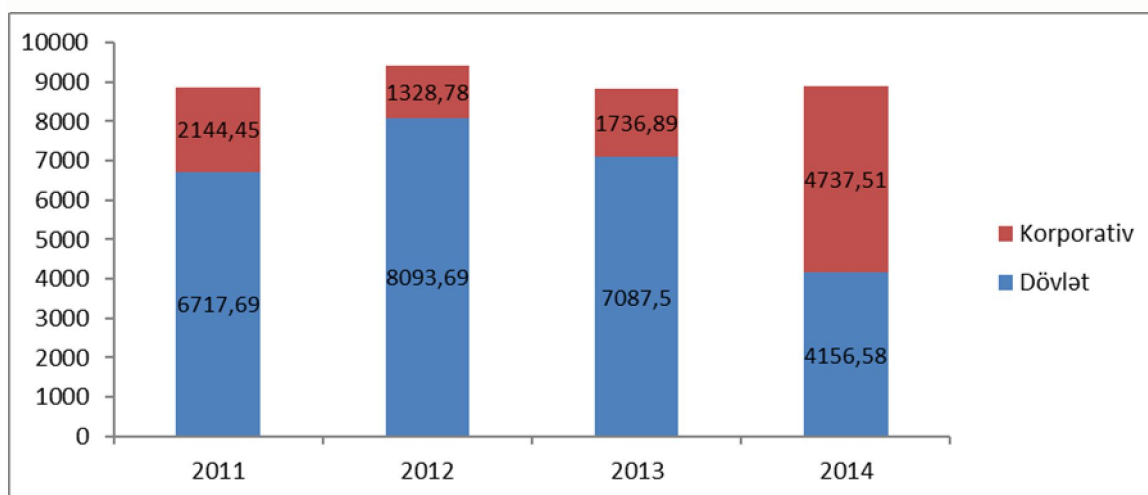
¹⁴ Azərbaycan Lizinq Şirkətləri Assosiasiyasının rəsmi veb sahifəsi - <http://azerbaijanleasing.com/site/>

Qiymətli kağızlar bazarının həcmi

Qiymətli kağızların növləri	Məbləğ (milyon AZN)			
	2011	2012	2013	2014
Korporativ qiymətli kağızlar	2144,45	1328,78	1736,89	4737,51
<i>Səhmlər</i>	<i>1029,28</i>	<i>599,33</i>	<i>573,21</i>	<i>1279,44</i>
<i>Korporativ istiqrazlar</i>	<i>1115,17</i>	<i>729,46</i>	<i>1163,68</i>	<i>3458,07</i>
Dövlət qiymətli kağızları	6717,69	8093,69	7087,50	4156,58
Qiymətli kağızlar bazarı	8862,14	9422,48	8824,39	8894,09

Mənbə: Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi

Qiymətli kağızlar bazarının böyüməsi bir qayda olaraq dövlət qiymətli kağızlarının payının artması hesabına baş verir, ancaq 2014-cü ildə ilk dəfə olaraq korporativ kağızlar bazarının artımını təmin edib. Dövlət qiymətli kağızlarının payı 2011-ci ildə 75,8%, 2012-ci ildə 85,9%, 2013-cü ildə 80,3% olsa da, 2014-cü ildə 46,7%-ə düşüb. 2014-cü ildə korporativ sektorun payının artması kommersiya bankları hesabına baş verib. Mərkəzi Bankın bankların məcmu kapitalını 50 milyon manata çatdırmaq tələbi bankları bazara üz tutaraq səhmləşmə yolu ilə kapitallarını artırmağa məcbur edib. Digər tərəfdən İpoteka Fondunun istiqrazları və Cənub Qaz Dəhlizi QSC-nin vəsait cəlb etməsi üçün yerləşdirilmiş istiqrazları artıma təsir göstərüb. (Qrafik 11)

Mənbə: Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi

Qrafik 11. Qiymətli kağızlar bazarının həcmi (2011 – 2014)

Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin məlumatına görə, hazırda qiymətli kağızlar bazarında 14 broker fəaliyyəti, 14 diler fəaliyyəti, 2 qiymətli kağız sahiblərinin

reyestrinin aparılması, 2 depozitar, 1 fond birjası və 1 kliring fəaliyyəti, aktivlərin idarə olunması üzrə 3 təşkilatın xüsusi razılıqları (lisenziyalar) qüvvədədir.

Ölkədə korporativ qiymətli kağızlar üzrə ticarət əməliyyatları Bakı Fond Birjasında (BFB) aparılır. Ticarətdə həm dövlət, həm də korporativ qiymətli kağızlar satışı çıxarılıb.

İndi Bakı Fond Birjasında yalnız 19 özəl müəssisənin istiqrazı tədavüldədir. Kredit resurslarına nisbətən ucuz başa gələn istiqraz vasitəsilə borclanmaya KOS-lar maraqlı göstərmirlər. Ölkə üzrə kredit faizlərinin orta dərəcəsi 14% olduğu halda, istiqraz yolu ilə vəsait cəlbə təxminən 11-12%-ə başa gəlir. Bakı Fond Birjasının (BFB) əməkdaşlarının hesablamalarına görə, 10 milyon manatlıq istiqraz buraxılması üçün ödəniləcək komissiyalar 166-195 min manat arasında dəyişdiyi halda bu məbləğ bank krediti üçün 210-300 min manat təşkil edir¹⁵. Bütün bunların qarşılığında qiymətli kağızlar bazarı məhdud sayda iri müəssisənin maliyyə cəlb etmə məkanıdır.

5-ci cədvəldə qiymətli kağız olan istiqraz yolu maliyyə cəlb etmənin bank kreditindən fərqi göstərilir.

Cədvəl 5

Kredit və qiymətli kağızlar vasitəsilə maliyyə cəlbənin müqayisəsi

Göstəricilər	İstiqraz	Kredit
Maliyyələşmə xərcləri	Anderraytinq, listing və məsləhət xidmətləri üzrə komissiyalar	Rəsmiləşdirmə, nağdlaşdırma, girovun qiymətləndirilməsi, sığortalanması və s. komissiyalar
Faiz ödənişləri	İstiqraz sahiblərinə mənfəət və zərərdən asılı olmayaraq illik və yarım illik əsasda faiz ödənişləri edilir	Mənfəət və zərərdən asılı olmayaraq adətən aylıq əsasda faiz ödənişləri edilir
Əsas məbləğin ödənişi	Müddətin sonunda tam şəkildə ödənilir	Adətən aylıq əsasda ödənilir
Müddəti	Adətən 1 ildən 10 ilə qədər müddətə olur	Adətən 1 ildən 5 ilə qədər olur
Girov	Tələb edilmir	Tələb edilir
Şirkətin idarə olunmasına təsir imkanı	İstiqrazı alan investorlar idarəetməyə təsir edə bilmir	Bir çox halda banklar şirkətə ciddi şərtlər qoya bilər

¹⁵ Bəkir Nərimanoğlu. Kredit, yoxsa istiqraz? 2014-10-16. <http://www.mediaforum.az/az/2014/10/16/Kredit-yoxsa-istiqraz-015249342c06.html#.VJloG14h7A>

BFB-nin ticarət və üzvlük qrupunun rəhbəri Talat Kalayev müəssisələrin istiqrazlar hesabına maliyyə cəlb etməsində maraqlı olmamasını həm məlumatsızlıqla, həm də müəssisənin keçməli olduğu prosedurların çoxluğu ilə əlaqələndirir¹⁶.

KOS-lar listingdə¹⁷ qiymətli kağızlarını BFB-də satışa çıxarmağa və onu satmaqda maraqlı deyillər. Hazırda cəmi 2 şirkət BFB-də listing olunub ki, bunların hər ikisi iri müəssisədir. Bunun əsas səbəbi kimi şirkətlərin şəffaflıqda, hesabatlılıqda maraqlı olmamalarını göstərmək olar.

Səhm məsələləri üzrə ekspert Hafiz Babalının fikrincə, şəffaflıq və hesabatlılıq olmadan listing olunmaq mümkün deyil. Maliyyə resursuna ehtiyacı olan şirkətlərin əksəriyyəti ya gəlirini gizlədir, ya da xərcini şişirdir. Nəticədə rəsmi mənfəəti ya olmur, ya da cüzi olur. Rəsmi dividend verən şirkətlər də çox azdır. Belə vəziyyətdə investorlar bu tip şirkətin səhmini və ya istiqrazını almaqda maraqlı olmurlar.

Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin ictimaiyyətlə əlaqələr sektorunun müdiri Çingiz Hüseynov deyir ki, səhmdar cəmiyyətlərin Bakı Fond Birjasında listingə çıxarmamasının səbəbi onların bu prosesin üstünlükləri barədə məlumatsızlığı ilə əlaqələndirir.

“Texnika Kapital Menecment” MMC broker şirkətinin direktoru Cəfər İbrahimlinin fikrincə, şirkətlərdə korporativ idarəetmənin zəif olması, şirkətlərin şəffaf olmaması, kapital bazarında iştirak üçün tələb olunan meyarlara cavab verməməsi onları qiymətli kağızlar bazarına marağını azaldır.

Qiymətli kağızlar bazarında maliyyə cəlb edən şirkətlərin ölçüsü barədə məlumat ictimaiyyətə açıqlanmır. Buna görə də KOS-ların bu bazardan nə qədər vəsait cəlb etdiklərini müəyyən etmək çətindir. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, bazarın yarından çoxu dövlət qurumlarının payına düşür. Yerdə qalan hissəsində, yəni korporativ qiymətli kağızlarda isə iri müəssisələr böyük paya malikdir. Xüsusilə son 1 ildə banklar kapitallarını artırmaq üçün bazara daxil olub. Həm Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin, həm də Bakı Fond Birjasının hesabatlarında və rəsmi internet saytlarında məhdud şəkildə təqdim edilmiş məlumatların analizi zamanı KOS-ların aktiv iştirakına rast gəlinməyib. Hər iki qurumda da belə statistika aparılmır. Əldə olunan məlumatlar KOS-ların bu alətlərdən kənar qalması fikrini daha da gücləndirir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 may 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “2011-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının inkişafı” Dövlət Proqramına əsasən, 2012-2014-cü illərdə kiçik və orta sahibkarlar üçün alternativ birja ticarəti platformasının yaradılması, onların fond bazarından maliyyələşmə imkanlarının artırılması və təşviqi nəzərdə tutulub. Elə bu məqsədlə 2013-cü ilin 7 oktyabr tarixində yeni ticarət platforması istifadəyə verilib. Qiymətli kağızlar bazarında KOS-lar üçün alternativ birja ticarəti platforması fərdi və institusional investorlara beynəlxalq maliyyə bazarlarında xarici valyuta və törəmə

¹⁶ Bəkir Nərimanoğlu. Kredit, yoxsa istiqraz? 2014-10-16. <http://www.mediaforum.az/az/2014/10/16/Kredit-yoxsa-istiqraz-015249342c06.html#.VJloG14h7A>

¹⁷ Listing – şirkətin qiymətli kağızlarının (səhm və istiqraz) fond birjalarında satışa çıxarılması və ticarətinin təşkilidir.

maliyyə alətləri ilə gündəlik ticarət imkanları verməsi məqsədi daşıyır. Reallıq onu göstərir ki, KOS-lar əsas (1-ci dərəcəli listing) və standart (2-ci dərəcəli listing) bazara çıxıb bilmirlər. İndiyədək cəmi 3 iri müəssisə - 2 bank və 1 şirkət bu listingə düşə bilib. Sonradan yaradılmış alternativ bazar isə qeyri-kotirovka olan qiymətli kağızlar çıxarılır. Bu bazarda maliyyə təşkilatları (banklar, BOKT-lar, sığorta şirkətləri, lizinq şirkətləri) və iri səhmdar cəmiyyətləri səhmlərini və ya istiqrazlarını emisiyaya edirlər.

Dövlət maliyyələşməsi. Bax: KOS-lara dövlətin maliyyə dəstəyi mexanizmləri bölməsinə

KOS-ların maliyyələşmə alətləri olan digər mənbələr dünyada geniş yayılısa da Azərbaycanda tətbiqini ya zəif tapır, ya da ümumiyyətlə tapmır. Son illər yüksək risk və güzəşt tələb edən elmi-tədqiqatların, innovativ ideyaların gerçəkləşməsinə məhz vençur maliyyələşməsi vasitəsilə nail olunur. Startaplar üçün əsas mənbə olan vençur kapitalı Azərbaycanda son dövrlər maraq dairəsinə düşə bilib. Azərbaycan Respublikası Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərən İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu bu sahədə ki təşəbbüsləri maliyyələşdirmək üçün yaradılıb.

İri müəssisələrdən fərqli olaraq KOS-ların xarici maliyyə bazarlarına çıxış imkanları məhduddur. Korporativ idarəetmənin zəif olması, şəffaflığın lazımi səviyyədə olmaması, beynəlxalq maliyyə standartlarına uyğun maliyyə idarəçiliyinin olmaması KOS-ların xarici bazarlardan vəsait cəlb etmək imkanını məhdudlaşdırır.

Dünyada geniş tətbiq edilən grantlar, layihə maliyyələşməsi, francayzinq, vergi krediti və əmtəə krediti kimi maliyyələşmə alətlərdən KOS-lar lazımınca yararlanıb bilmirlər.

KOS-lara dövlətin maliyyə dəstəyi mexanizmləri

Azərbaycanda kiçik sahibkarlığın inkişafı, habelə dövlət dəstəyinin artırılması üçün 1999-cu ildə "Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilib. Qanuna görə, kiçik sahibkarlıq subyektlərinə dövlət köməyi istiqamətlərindən biri də kiçik sahibkarlıq subyektlərinə maliyyə resurslarının əldə etmələri üçün güzəştli şəraitin yaradılmasıdır.

Qanuna görə, kiçik sahibkarlığa dövlət maliyyə yardımını İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi həyata keçirir. Kiçik sahibkarlığa dövlət maliyyə yardımını məqsədli proqramlar çərçivəsində güzəştli kreditlər, subsidiyalar, kompensasiyalar, qrantlar, kreditlərə təminatlar verilməsi, lizinqin tətbiqi, sahibkarlara xidmət göstərən maliyyə-kredit qurumlarına stimullaşdırıcı tədbirlərin tətbiqi formasında həyata keçirilir.

Beynəlxalq təcrübədə olduğu kimi Azərbaycanda da KOS-ların inkişafına, o cümlədən maliyyələşməsinə dövlət dəstəyini təmin edən bir sıra təsisatlar fəaliyyət göstərir. Bu təsisatlar aşağıdakılardır:

- *Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu*
- *Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi*
- *İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu*
- *Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti*

Bu fondların əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onların verdikləri kredit resursları dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlər hesabına təmin edilir. Eyni zamanda bu təsisatların verdikləri kreditlər güzəştli kateqoriyasına malikdir və bazar səviyyəsində dəfələrlə ucuzdur.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu sahibkarlığın, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlığın (informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində sahibkarlıq istisna olmaqla) inkişafına və əhəlinin işgüzarlıq fəaliyyətinin artırılmasına kömək göstərməkdən, onlara maliyyə dəstəyi vermək məqsədilə İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin nəzdində yaradılıb.

Fondun vəsaitləri ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının prioritet istiqamətləri üzrə sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir. Kiçik və orta sahibkarların maliyyə vəsaitlərinə olan tələbatının ödənilməsinin dövlət maliyyə yardımını mexanizmi hesab olunur. Fondun vəsaiti hesabına regionlarda istehsal və emal sahələrinin inkişaf etdirilməsini, həmçinin turizmin inkişafına üstünlük verilir.

"Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin istifadəsi Qaydaları"na əsasən, Fond tərəfindən sahibkarlıq subyektlərinə Fondun vəsaitlərindən aşağıdakı hədlərdə güzəştli kredit vəsaiti verilir:

- *5 000 manatdan 50 000 manatadək - kiçik həcmli kreditlər;*
- *50 001 manatdan 500 000 manatadək - orta həcmli kreditlər;*
- *500 001 manatdan 10 000 000 manatadək - böyük həcmli kreditlər.*

Hər bir sahibkarlıq subyektinin Fondun vəsaitləri hesabına aldığı güzəştli kreditin (o cümlədən bir investisiya layihəsi üzrə) maksimum həddi 10.000.000 manatdır.

Fondun güzəştli kreditlərinin müddətləri aşağıdakı kimidir:

- *kiçik həcmli kreditlər üçün - 3 (üç) ilədək;*
- *orta həcmli kreditlər üçün - 5 (beş) ilədək;*
- *böyük həcmli kreditlər üçün - 10 (on) ilədək.*

Fondun sahibkarlara verdiyi kreditlərin illik faiz dərəcəsinin yuxarı həddi 6 faizdir. Kreditlərdən istifadə üzrə güzəşt müddəti kreditin istifadə müddətinin ilk 1/2 dövrünü əhatə edə bilər. Güzəşt müddətində sahibkarlıq subyektləri yalnız faiz borclarını ödəyir, əsas borc üzrə isə hər hansı ödəniş həyata keçirmirlər.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu fəaliyyətə başladığı dövrdən (2015-ci il də daxil olmaqla) sahibkarlıq subyektlərinə ümumilikdə 1747,3 milyon manat məbləğində kredit verib. Bu vəsaitin 931 milyon manatı dövlət büdcəsi, 816,3 milyon manatı isə verilmiş kreditlərin qaytarılmasından daxil olan vəsait hesabına formalaşmış. 2015-ci ildə Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna dövlət büdcəsindən 100 milyon manatın ayrılması nəzərdə tutulub¹⁸.

Cədvəl 6

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən ayrılan kreditlərin həcmi

	2010	2011	2012	2013
Kredit vəsaiti, cəmi (mln AZN)	115.0	138.0	218.0	275.0
Kiçik həcmli kreditlərin payı, %	15.3	14.0	13.0	19.2
Orta həcmli kreditlərin payı, %	0.9	2.9	3.0	1.6
Böyük həcmli kreditlərin payı, %	83.8	83.0	84.0	79.2

Mənbə: www.anfes.gov.az

Cədvəl 6-dan göründüyü kimi, 2010-2012-ci illərdə kiçik həcmli kreditlərin payı azaldığı halda (15,3%-dən 13%-ə) 2013-cü ildə əhəmiyyətli dərəcədə artaraq 19,2%-ə çatıb. Orta həcmli kreditlərin payı isə əksinə 2012-ci ildə 3%-ə çatsa da, növbəti ildə 1,6%-ədək düşüb. Fond tərəfindən verilən kreditlərin təxminən 4/5-nü böyük həcmli kreditləşmə təşkil edib.

2013-cü il ərzində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun güzəştli kreditləri hesabına sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinin 65,1%-i (177,3 milyon

¹⁸ 2015-ci ilin dövlət büdcəsi zərfi. Bakı 2014

AZN) aqrar sektorun inkişafı, 34.9%-i (95,3 milyon AZN) muxtəlif sənaye və digər sahələrin inkişafı sahələrini əhatə edib. Həmin il ümumilikdə 4517 sahibkarın investisiya layihəsi maliyyələşdirilib.¹⁹

Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Agentlik. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi aqrar bölmədə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki və hüquqi şəxslərə dövlət dəstəyi məqsədilə kreditlərin cəlb edilməsini və təyinatı üzrə istifadəsini təmin edən icra hakimiyyəti orqanıdır²⁰. Agentlik dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşir. Agentliyin əsas vəzifələrindən biri də kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı, meliorasiya, su təsərrüfatı və aqrar bölmənin digər sahələrində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri üçün kreditlər cəlb etməkdir. Kənd təsərrüfatı sektorunda çalışanlar bir qayda olaraq kiçik və orta sahibkarlıq subyektləridir. Agentlik müxtəlif istiqamətlərdə kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı layihələrin və proqramları maliyyələşdirir.

Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 14 may tarixli 75 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyinin vəsaitlərinin istifadəsi Qaydaları"na əsasən, Agentlik aşağıdakı həddə, müddətdə və faizdə kreditlər verir:

Kredit vəsaitlərinin verilmə həddi:

1000 manatadək - mikrokreditlər;

1000 manatdan 20000 manatadək - kiçikhəcmli kreditlər;

20000 manatdan 50000 manatadək - ortahəcmli kreditlər;

50000 manatdan 200000 manatadək - böyükhəcmli kreditlər;

Kredit vəsaitlərinin istifadə müddəti:

mikrokreditlər - 2 ilədək;

kiçik və ortahəcmli kreditlər - 3 ilədək;

böyükhəcmli kreditlər - 5 ilədək;

Kredit vəsaitlərinin güzəşt müddəti:

mikrokreditlər - 12 ayadək;

kiçik və ortahəcmli kreditlər - 18 ayadək;

böyükhəcmli kreditlər - 24 ayadək;

Güzəşt müddətində borcalanlar yalnız kredit faizlərini ödəyirlər.

Agentlik cəlb etdiyi vəsaitləri illik 2 faiz tətbiq etməklə müəyyən edilmiş qaydada müvəkkil kredit təşkilatlarına verir. Müvəkkil kredit təşkilatlarının Agentliyin kredit vəsaitlərinə tətbiq etdiyi illik faiz dərəcəsinin ən yüksək həddi 7 faizdir.

Agentliyin fəaliyyəti dövründə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan sahibkarlıq subyektlərinə 122,3 milyon manat məbləğində kredit verilib. Bu vəsaitin 66,0 milyon manatını dövlət büdcəsi, 56,3 milyon manatını isə faktiki

¹⁹ Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun illik hesabatı – 2013.

²⁰ Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi haqqında Əsasnamə. AR Prezidentinin 2005-ci il 20 aprel tarixli 226 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir

qaytarılmış əsas borcun məbləği təşkil edib. 2015-ci ildə fermerlərə kreditlərin verilməsi üçün dövlət büdcəsindən Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyinə 5 milyon manat ayrılması nəzərdə tutulub²¹.

İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu²². İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 15 mart tarixli 2095 nömrəli Sərəncamı ilə yaradılıb. Fond Azərbaycan Respublikası Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərir və informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində fəaliyyətin stimullaşdırılmasını, bu sahədə innovasiyaların tətbiqini, habelə tətbiqi elmi tədqiqat işlərinin genişləndirilməsini maliyyə dəstəyi ilə təmin edən dövlət orqanıdır.

Fondun əsas məqsədlərindən biri Azərbaycan Respublikasında İKT sahəsində sahibkarlığın inkişafı və onun maliyyə dəstəyi ilə təmin edilməsi, bu sahəyə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsidir.

Fond layihələrin maliyyələşdirilməsinin aşağıdakı mexanizmləri tətbiq edir:

- *İKT sahəsində fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslərin nizamnamə kapitalındakı iştirak payını, o cümlədən səhmlərini almaqla müddətli investisiya qoyuluşunu həyata keçirir;*
- *İKT sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərini güzəştli kreditlər şəklində maliyyələşdirir;*
- *Innovativ və tətbiqi elmi-texniki layihələrin (startup layihələri) grant maliyyələşdirilməsini təmin edir.*

Güzəştli kreditlər. İKT sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsi müvəkkil banklar və bank olmayan kredit təşkilatları vasitəsilə güzəştli kreditlər şəklində həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin tabeliyində İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondunun vəsaitinin istifadəsi qaydalarına əsasən, sahibkarlıq subyektlərinə Fondun vəsaitlərindən aşağıdakı hədlərdə güzəştli kredit vəsaiti verilir:

- *10 000 manatdan 50 000 manatadək – kiçikhəcmli kreditlər;*
- *50 001 manatdan 500 000 manatadək – ortahəcmli kreditlər;*
- *500 001 manatdan 5 000 000 manatadək – böyükhəcmli kreditlər.*

Fondun güzəştli kreditlərinin müddətləri aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

- *Kiçikhəcmli kreditlər üçün – 3 (üç) ilədək;*
- *Ortahəcmli kreditlər üçün – 5 (beş) ilədək;*
- *Böyükhəcmli kreditlər üçün – 10 (on) ilədək.*

Qanunvericiliyə əsasən müvəkkil kredit təşkilatlarının Fondun kreditlərinə tətbiq etdiyi illik faiz dərəcəsinin ən yüksək həddinin cəmi kredit məbləğinin 5 (beş) faizindən artıq olmamalıdır. Fond müvəkkil kredit təşkilatlarına illik faiz dərəcəsi 1%-lə

²¹ 2015-ci ilin dövlət büdcəsi zərfi. Bakı 2014.

²² Fondun rəsmi internet sahifəsi – <http://ictfund.gov.az>

kredit ayırır. Müvəkkil kredit təşkilatları da öz növbəsində illik faiz dərəcəsi 5%-dən çox olmamaq şərti ilə güzəştli kredit ayırır.

Fond fəaliyyətə başladığı dövrdən kredit ayırmayıb.

Qrant maliyyələşməsi. Qrant vəsaitləri müsabiqə əsasında İKT sahəsi üzrə ixtisaslaşmış kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən həyata keçiriləcək innovativ və tətbiqi elmi-texniki layihələrin (startap layihələri) maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulub.

Layihələr üzrə qrantlar kiçik, ortavə böyükhəcmli olmaqla, 36 (otuzaltı) ay müddətində ayrılır. Sahibkarlıq subyektlərinə Fondun vəsaitlərindən aşağıdakı hədlərdə grant vəsaiti verilir:

- 10 000 manatdan 100 000 manatadək – kiçikhəcmli qrantlar;
- 100 001 manatdan 200 000 manatadək – ortahəcmli qrantlar;
- 200 001 manatdan 300 000 manatadək – böyükhəcmli qrantlar.

Fond tərəfindən 2014-cü ildə grant müsabiqəsi çərçivəsində 5 istiqamət üzrə 187 layihə maliyyələşdirilib.

İnvestisiya fəaliyyəti. Fond "İnvestisiya fondları haqqında" Qanunun tələblərinə uyğun olaraq İKT sahəsində fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslərin fəaliyyətində payçı və ya səhmdar kimi iştirak edir. Layihənin investisiya formasında maliyyələşdirilməsi hüquqi şəxsin nizamnamə kapitalının bir hissəsinin Fondun maliyyə vəsaiti hesabına formalaşdırılması və ya artırılması yolu ilə həyata keçirir.

Fond həmçinin İKT sahəsində innovasiyaların inkişaf etdirilməsi və onların kommersiya layihələrinə çevrilməsi məqsədilə vençur maliyyələşməsinə həyata keçirə bilər.

Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti. Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti (AİŞ) ölkə prezidentinin 2006-cı il 30 mart tarixli Sərəncamı ilə yaradılıb. AİŞ-in əsas məqsədi mövcud və yeni kommersiya müəssisələrinə yerli və xarici investorlar cəlb etməklə və öz vəsaiti hesabına müddətli investisiya qoyuluşları vasitəsilə Azərbaycan ərazisində iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsidir. İnvestisiya şirkəti dövlət investisiyalarını müəssisələrin nizamnamə kapitalındakı paylarının alınmasına yönəltməklə bu müəssisələrin fəaliyyətini canlandırır. Digər tərəfdən Şirkət dövlət və özəl sektorların mülkiyyət bazaları arasındakı mütənəsbibliyin qorunması təmin edir.

Şirkət sement istehsalının genişləndirilməsi, gəmiqayırma şirkətinin yaradılması, qida məhsullarının emalı, logistika və digər sahələrdə layihələrin həyata keçirilməsi ilə bağlı işlər görür.

Hazırda Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin birgə əməkdaşlığı ilə aşağıdakılar reallaşdırılır:

- *İnvestisiya şirkətlərinin və portfel investorlarının Azərbaycanda həyata keçirilən layihələrin müştərək maliyyələşdirilməsi;*
- *Azərbaycanda yeni texnologiyaların tətbiqinə və investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinə qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən iri beynəlxalq təşkilatların cəlb edilməsi;*

- *Azərbaycan şirkətlərinin beynəlxalq kapital bazarlarında iştirakının təmin edilməsi;*
- *Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin istiqrazlarının, o cümlədən aktivlərlə təmin edilmiş istiqrazlarının əldə olunmasına marağı olan potensial investorların maliyyəsinin cəlb edilməsi;*
- *İri maliyyə təşkilatlarının iştirakı ilə birgə investisiya fondlarının yaradılması.*

Şirkətin müəssisələrdəki səhmlərindən əldə olunan dividendlər Dövlət Neft Fondunun hesabına mədaxil olunur.

2014-cü ilin oktyabr ayından etibarən ölkədə sənaye məhəllələrinin fəaliyyətinin təşkili və tənzimlənməsi "Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti" ASC-nə həvalə edilib. Sənaye məhəlləsi - sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri infrastruktura malik olan kiçik və orta sahibkarlar tərəfindən məhsul istehsalı və xidmət göstərilməsi üçün istifadə edilən ərazidir.

Aqrolizing ASC - Aqrolizing ASC ölkə prezidentinin 23 oktyabr 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə yaradılıb və hazırda Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərir. "Aqrolizing" ASC-nin məqsədi fermerləri güzəştli şərtlərlə kənd təsərrüfatı texnikası və avadanlıqları ilə təmin etməkdir. Nazirlər Kabinetinin qərarına əsasən "Aqrolizing" dövlət büdcəsi hesabına alınmış texnika və avadanlıqları fiziki və hüquqi şəxslərə dəyərinin 20 faizini qabaqcadan, qalan hissəsini isə 10 il müddətinə qədər (dəyəridən asılı olaraq) ödəmək şərti ilə lizinqə verir. Cəmiyyət həmçinin gübrələri, damazlıq mal-qaranı, məhsuldar toxum sortlarını alıb fermerlərə güzəştli şərtlərlə satır.

Fəaliyyətə başladığı dövrdən 2015-ci il də nəzərə alınmaqla dövlət büdcəsindən ayrılan və digər mənbələrdən daxil olan vəsaitlər hesabına "Aqrolizing"də 809,4 milyon manat məbləğində kreditlər verilib. Həmin vəsaitin 558,5 milyon manatı dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait, 250,9 milyon manat isə digər mənbələrdən və Cəmiyyətin dövriyyəsiindən daxil olan vəsait hesabına təmin edilib.

2005-ci ildən bəri "Aqrolizing" ASC tərəfindən 151 dəst texnoloji avadanlıqlar, o cümlədən 39 dəst soyuducu kameralar, 19 dəst damcılı suvarma sistemi, 13 dəst yem emalı, 11 dəst süd emalı 19 dəst quşçuluq, 17 dəst istixana avadanlıqları və 33 dəst meyvə emalı və müxtəlif təyinatlı digər avadanlıqları lizinq qaydasında fiziki və hüquqi şəxslərə verilib.

KOS-ların maliyyələşməsi: xarici təcrübə

Xarici ölkələrdə hökumətlər kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında maraqlıdırlar və onlara daim dəstək verirlər, xüsusi proqramlar işləyib hazırlayırlar, geniş spektrdə güzəştlər verirlər. İnkişaf etmiş əksər ölkələrdə kiçik və orta biznes əhəmiyyətli iqtisadi və sosial rol oynayır, iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı, o cümlədən əhalinin bütün təbəqələrində məşğulluğun təmin olunması üçün əsas olan orta təbəqəni təmsil edir. Bu ölkələrdə ÜDM-in 50-70%-i məhz kiçik və orta müəssisələr tərəfindən istehsal edilir.

KOS-ların xarici mənbələr hesabına maliyyə resurslarının formalaşmasını müxtəlif parametrlərdən asılı olaraq təsnifləşdirmək mümkündür. Kreditor və borcalan arasındakı münasibətlərin rəsmiliyinə görə formal (*bank kreditləri, lizing, vençur və faktoring şirkətləri tərəfindən təqdim edilən vəsaitlər*) və qeyri-formal (*yaxın adamlardan alınan borclar*) mənbə ola bilər. Formal və qeyri-formal mənbələrin nisbəti şirkətin ölçüsündən və fəaliyyət müddətindən asılıdır. Müşahidələr göstərir ki, kiçikölçülü və yeni fəaliyyətə başlamış müəssisələr başlanğıc dövrü keçmiş iri və orta müəssisələrlə müqayisədə daha az formal mənbələrə üstünlük verir. Məsələn, Kanadada kiçik və orta müəssisələrin 57%-i maliyyələşmə mənbəyi olaraq şəxsi vəsaitlərindən istifadə edirlər. Halbuki fəaliyyətə yenidən başlamış müəssisədə bu göstərici 77%-ə bərabərdir²³.

Maliyyə bazarlarından cəlb edilmiş pul vəsaitləri arasında KOS-ların 2 əsas maliyyələşmə mənbəyini qeyd etmək olar: borc vəsaitlərinin cəlb edilməsi hesabına maliyyələşmə (kreditləşmə) və kapital payının güzəşt edilməsi hesabına maliyyələşmə (səhmləşdirmə). KOS-lar arasında yayılan hər iki maliyyələşmə mənbəyi müxtəlif ölkələrdə fərqlidir. Avropa KOS-larının Araşdırma Mərkəzinin (The Observatory of European SMEs) məlumatına görə²⁴, müəssisənin kapitalının strukturuna onun göstəricilərindən (ölçüsü, fəaliyyət dairəsi, fəaliyyət müddəti və gəlirlilliyi) çox mövcud maliyyə sistemi, o cümlədən ölkənin adət-ənənələri təsir göstərir.

F.Allen və D.Qeyl maliyyə sisteminin iki əsas növünü qeyd edir²⁵: bankların fəaliyyətinə əsaslanan (məsələn, Almaniya, Fransa) və maliyyə bazarına əsaslanan (Böyük Britaniya, ABŞ). Birinci halda maliyyə investisiyasının əsas mənbəyi kimi ssudalar çıxış edir, maliyyələşmənin təqdim edilməsi üçün əsas rol banklar oynayır. İkinci halda, maliyyə sistemi rəqabət bazarının mövcudluğuna əsaslananda digər maliyyələşmə formaları (məsələn, səhmlərin və istiqrazların buraxılışı) vacib rol oynayır. Son 20-30 ilə qədər bu mexanizmlər arasında sərhədlər aydınca görünürdü. Ancaq indi bu sərhədlər əhəmiyyətli dərəcədə itib.

Beynəlxalq təcrübələr göstərir ki, məhz kreditləşmə kiçik və orta müəssisələrin maliyyə resurslarının formalaşmasında vacib xarici mənbə rolunu oynayır. Kiçik müəssisələrin kredit xətlərindən istifadə səviyyəsi ABŞ-da ən azı 60%, Avropa Birliyi ölkələrində 76%, Kanadada 50% təşkil edir²⁶.

²³ Government of Canada. SME Financing Data Initiative http://www.ic.gc.ca/eic/site/061.nsf/eng/h_02689.html

²⁴ The European Observatory for SMEs: Sixth Report / Report submitted to the Enterprise Directorate General of the Commission of the European Communities by KPMG Consulting, EIM Small Business and Consultancy in co-operation with ENSR and Intomart. — Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2000. — P. 155. // http://ec.europa.eu/enterprise/enterprise_policy/analysis/doc/ensr_6th_report_en.pdf

²⁵ Allen F., Gale D. Comparing Financial Systems / F. Allen, D. Gale. — Cambridge, Mass: MIT Press, 2000. — P. 42.

²⁶ Mach T. L., Wolken J. D. Financial Services Used by Small Businesses: Evidence from the 2003 Survey of Small Business Finances / T. L. Mach, J. D. Wolken // Federal Reserve Bulletin. — October 2006. — P. A 178. /

Borc maliyyələşməsi ilə müqayisədə kapital payının güzəştə edilməsi hesabına KOS-ların maliyyələşməsi sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə az populyardır.

Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə-kredit baxımından dəstəyinin beynəlxalq təcrübə göstərir ki, kiçik biznesin dəstəklənməsinin effektiv metodu maliyyə dəstəyi göstərmək üçün zəmanət fondlarının yaradılması, mikromaliyyələşmə proqramının həyata keçirilməsi, franşayzinqin və faktoringin tətbiqi, geniş lizinq əməliyyatlarının aparılması təşkil edir.

Kiçik müəssisələr adətən qısamüddətli maliyyələşməyə önəm verirlər. İri müəssisələrdən fərqli olaraq kiçik müəssisələr uzunmüddətli ucuz resurs cəlb etməkdə çətinlik çəkirlər. Hətta kiçik müddətli bank kreditləri yüksək faiz dərəcəsi səbəbindən iri müəssisələrlə müqayisədə kiçik müəssisələri əlverişsiz vəziyyətdə qoyur.

KOS-ların maliyyə resurslarına çıxışı İndeksi²⁷

Avropa Komissiyası hər il üzv ölkələrdə KOS-ların maliyyə resurslarına çıxışı səviyyəsini ölçməyə və müqayisəli təhlil aparmağa imkan verən KOS-ların Maliyyəyə Çıxışı İndeksini – (SME Access to Finance - SMAF index) işləyib hazırlayır.

SMAF İndeksi Avropa Birliyinə üzv ölkələr üçün uzun müddət ərzində KOS-ların maliyyəyə çıxış şərtlərinin dəyişməsi göstəricisini təyin edir. İndeks baza səviyyəsi kimi EC27 = 100 götürülməklə hesablanır və ölkələr arasında və zaman baxımından müqayisə aparmağa imkan verir. 2007-ci il qlobal maliyyə böhranının başlamasına qədərki dövr baxımından seçilib.

İndeks özündə 2 əsas elementi əks etdirir:

- Borc maliyyəsinə çıxış (Access to debt finance)
- Kapital maliyyəsinə çıxış (Access to equity finance)

Hər iki elementin hesablanması aşağıdakı mənbələrin məlumatlarına əsaslanır: Borc üzrə Mərkəzi Avropa Bankı (European Central Bank (ECB) for debt), Avropa Vençur Kapitalı Assosiasiyası (European Venture Capital Association - EVCA), Kapital üzrə Avropa Biznes Mələkləri Şəbəkəsi (European Business Angel Network - EBAN), Avropa Birliyi və Avropa Komissiyasının KOS-ların Maliyyəyə çıxışı üzrə apardığı Sorğusu)

İndeks sub elementləri əhatə edən 14 göstərici əsasında hesablanır. Onların 9-u borc, 5-i isə kapital maliyyələşməsinə məxsusdur.

Borc maliyyəsinə çıxış subindeksi aşağıdakı göstəricilər əsasında hesablanır:

- *Bank kreditlərindən istifadə edən şirkətlərin xüsusi çəkisi*
- *250 min avroya qədər olan kreditlərin faiz dərəcəsi*
- *Overdraft kreditlərin faiz dərəcəsi*
- *Overdraft kreditləri, kredit xətləri və ya kredit kartı overdraftı istifadə edən şirkətlərin xüsusi çəkisi*

²⁷ European Commission. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/finance/data/enterprise-finance-index/index_en.htm

- *Lizinq və faktoringdən istifadə edən şirkətlərin xüsusi çəkisi*
- *İmtinanın mümkünlüyü səbəbindən bank kreditlərinə müraciət etməyən şirkətlərin xüsusi çəkisi*
- *Müraciət etmiş, lakin istədiyini tam əldə edə bilməmiş şirkətlərin xüsusi çəkisi*
- *Kredit müraciətlərinə imtina və qəbuledilməz kredit təklifi*
- *Bankların kredit vermək imkanlarının olmaması (pisləşməni göstərən respondentlərin xüsusi çəkisi)*

Kapital maliyyəsinə çıxış subindeksi aşağıdakı göstəricilər əsasında hesablanır:

- *Ümumi vençur kapitalı investisiyası min avroda (ÜDM-də payı, %)*
- *Vençur kapitalı benefisiarları olan KOS-ların sayı (ÜDM)*
- *Biznes mələklərinin investisiyalaşdırdığı sazişlərin sayı (ÜDM-də payı, %)*
- *Investorlarla/vençur kapitallı şirkətlərlə maliyyələşmə barədə danışımağa inamlı olan şirkətlərin xüsusi çəkisi*

SMAF İndeksi hər bir ölkə üzrə ayrılıqda və ümumilikdə AB və Avro-zona üzrə tərtib edilir. İndeksinin tərtibində baza ili kimi 2007-ci il götürülür və onun əsasında Avropa Birliyi üzrə orta göstərici müəyyənləşdirilir. Bu orta göstəricidən aşağı hədd maliyyə çıxışının pis olmasını, orta göstəricidən yuxarı olması isə çıxışın yaxşı olduğunu göstərir.

Cədvəl 7

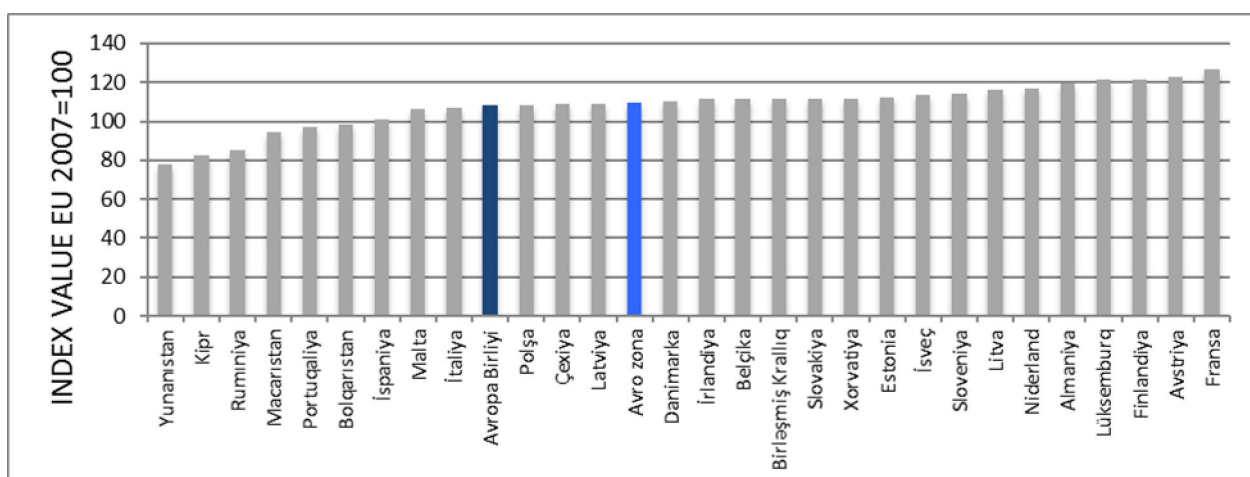
Avropa Birliyi ölkələrində KOS-ların maliyyə resurslarına əlçatanlığı

Ölkələr	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Avstriya	112	110,0	116,8	121,4	122,8	122	123
Belçika	106	103,4	106,4	105,5	106,3	109	111
Bolqarıstan	91	90,2	90,6	91,2	90,8	95	98
Kipr	106	105,8	105,5	105,9	94,9	95	82
Çexiya	99	98,4	101,6	105,3	107,1	108	109
Almaniya	110	110,4	113,5	114,9	114,8	123	119
Danimarka	105	103,4	104,5	105,9	106,4	107	110
Estoniya	94	94,5	97,3	94,6	99,1	103	112
Yunanıstan	93	93,9	98,3	93,6	81,8	79	78
İspaniya	86	83,8	80,8	89,9	100,3	96	101
Finlandiya	107	108,6	114,8	124,4	122,3	120	122
Fransa	110	110,1	117,1	124,0	120,7	121	126
Xorvatiya	98	96,5	99,5	106,9	112,2	115	112
Macarıstan	81	78,2	74,6	86,4	91,4	95	95
İrlandiya	96	95,5	103,1	104,3	106,0	107	111
İtaliya	102	101,4	107,5	111,0	105,8	96	107
Litva	92	90,4	92,4	100,2	103,9	110	116
Lüksemburq	106	107,5	111,1	105,7	105,1	107	121

Latviya	83	84,0	77,3	97,2	110,3	111	109
Malta	105	103,2	106,0	108,1	109,5	110	106
Niderland	103	101,6	108,6	112,7	114,1	117	117
Polşa	100	96,6	98,6	101,4	103,2	103	108
Portuqaliya	95	95,1	97,4	99,2	92,2	87	97
Rumıniya	90	87,0	84,5	92,0	92,9	95	85
İsveç	117	117,9	119,8	119,5	112,0	113	114
Sloveniya	103	101,5	104,4	107,9	109,9	112	114
Slovakiya	107	106,7	111,7	110,1	105,5	107	112
Birləşmiş Krallıq	102	104,7	112,4	110,9	107,3	106	112
Avropa Birliyi	100	99,3	102,0	105,4	105,3	106	108
Avro zona	103	102,0	105,9	107,8	106,5	107	109

SMAF index (EU = 100, 2007)

SMAF İndeksi AB-nin əksər ölkələrində 2008-ci ildən bəri artıb. Maliyyəyə əlçatanlıq baxımından 28 üzv ölkənin 24-də SMAF göstəricisi 2007-2013-cü illərdə yaxşılaşıb. Artımı şərtləndirən əsas amil kreditlər və overdraftlar üzrə faiz dərəcələrinin aşağı salınmasıdır.

Grafik 12. 2013-cü il üzrə SMAF İndeksi

12-ci Qrafikdən görüldüyü kimi Avropa Birliyi üzrə orta göstərici 2007-ci illə müqayisədə 8 bal artaraq 108-ə çatıb. Maliyyəyə əlçatanlıqla bağlı ən yaxşı vəziyyət Fransa, Avstriya və Finlandiyadadır. Onların göstəricisi Avropa Birliyinin orta göstəricisindən həmiyyətli dərəcədə yüksəkdir. KOS-ların maliyyə cəlb etməklə bağlı ən çox əziyyət çəkdiyi ölkələr Yunanıstan (78), Kipr (82) və Rumıniyadır (85)

EY auditor şirkətinin 2013-cü il üzrə tərtib etdiyi "G20 ölkələrində sahibkarlıq fəaliyyətinin Barometri" adlı tədqiqatda²⁸ Böyük 20-liyə daxil olan ölkələrdə sahibkarlığın vəziyyəti qiymətləndirilib və müxtəlif meyarlar üzrə onların reytingini tərtib edib. Reyting "Böyük iyirmi"yə daxil ölkələrin 1500 sahibkarı arasında aparılmış sorğu və statistik məlumatlar əsasında hazırlanıb. Reytingdə hər ölkə 5 meyar üzrə üzrə

²⁸ EY G20 Entrepreneurship Barometer 2013. <http://www.ey.com>

qiymətləndirilib: 1) biznesin maliyyələşməyə çıxışı; 2) sahibkarlıq mədəniyyəti; 3) vergiqoyma və tənzimləmə; 4) təhsil və peşəkar hazırlıq; 5) sahibkarlığın dəstəklənməsi üzrə koordinasiya.

Biznesin maliyyələşməyə çıxışı meyarı üzrə tərtib edilmiş reyting cədvəlində ən yüksək göstərici ABŞ, Böyük Britaniya və Çinə məxsusdur. (Cədvəl 8)

Cədvəl 8

G20 ölkələrində biznesin maliyyələşməyə çıxışı reytingi

Reyting	Ölkələr	Ballar
1.	ABŞ	7,12
2.	Böyük Britaniya	6,86
3.	Çin	6,75
4.	Kanada	6,62
5.	Avstraliya	6,48
6.	CAR	5,95
7.	Yaponiya	5,81
8.	Cənubi Koreya	5,75
9.	Braziliya	5,67
10.	İndoneziya	5,53
11.	Hindistan	5,48
12.	Avropa Birliyi	5,41
13.	Səudiyyə Ərəbistanı	5,25
14.	Almaniya	5,23
15.	Rusiya	5,04
16.	Fransa	4,74
17.	Türkiyə	4,57
18.	Meksika	4,42
19.	İtaliya	4,03
20.	Argentina	3,27

2012-ci ilin sonuna olan məlumata görə, Avropada kiçik və orta sahibkarlığa aid müəssisələrin sayı təxminən 20,73 milyondan çoxdur. Bütün müəssisələrin 99,8%-i KOS-ların payına düşür²⁹. KOS-ların böyük hissəsi (92,2%) mikromüəssisələrdən ibarətdir. Kiçik müəssisələrin payı 6,5%, orta müəssisələrin payı isə 1,1%-dir. İşçilərinin sayı 250 nəfərdən çox olan iri müəssisələr isə 0,2%-lik xüsusi çəkiyə malikdir.

²⁹ Eurostat/National Statistics Offices of Member States/Ecorys

Dünya üzrə korporativ borclarda KOS-ların payın 37%-ə bərabərdir. ABŞ-da borc bazarının 26,5%-i, Böyük Britaniyada 20,6%-i, Fransada 20,9%-i, Rusiyada 22,5%-i KOS-ların payına düşür. Portuqaliya (76,8%), Koreya (77,7%) və İsveçrə (79%) kimi ölkələrdə bu göstərici daha yüksəkdir. Kanada və Çilidə borcların 17,5%-i KOS-lara gedir. (Cədvəl 9)

Cədvəl 9

Ümumi korporativ borclanmada
KOS-ların borclanmasının payı, 2008-2011, %³⁰

Ölkələr	2008	2009	2010	2011
Kanada	15,6	17,9	17,5	17,5
Çili	15,2	17,5	18,2	17,4
Danimarka	9,1	9	11,2	11,7
Finlandiya	21,9	19,6	15,3	21,1
Fransa	20,4	20,2	20,6	20,9
Macarıstan	60,6	60	54,5	54,5
İtaliya	17,9	18,3	19	18,3
Koreya	82,6	83,5	81,5	77,7
Portuqaliya	77,7	77,4	77,3	76,8
Slovakiya	77,1	79,4	79,4	-
Sloveniya	48,2	47	51,8	54,3
İsveç	88,5	92,4	91,1	-
İsveçrə	81,3	80,3	80,1	79
Tailand	26,6	26,9	38,4	36,8
Böyük Britaniya	18	20,8	21	20,6
ABŞ	27,7	27,6	29	26,5
Rusiya	19,9	21,3	23,7	22,5

2008-ci ildən başlayaraq dünyada KOS-ların korporativ borclanmasında artım tendensiyası müşahidə edilib. Artıma səbəb iri müəssisələrin səhm (İPO, SPO) və istiqraz bazarında fərqli maliyyələşmə mənbələrinə üz tutmaları ilə bağlıdır. KOS-lar isə daha çox lizinq, faktoring, mezonin maliyyələşməsi, müəssisələrarası borclanma kimi maliyyələşmə mexanizmlərinə üstünlük verirlər.

Kanada. Kanadada muzzdu işçilərinin sayı 500-dən çox olmayan, gəlirləri 50 milyon dollardan az olan müəssisələr KOS-lara aid edilir. KOS-ların 73%-i ticarət və xidmət, 27%-i istehsal sferasında fəaliyyət göstərir. İşçilərinin sayı 100 nəfərdən az olan, o cümlədən işçi qüvvəsi cəlb edilmədən fərdi şəxslər tərəfindən idarə olunan müəssisələr kiçik biznesə aid edilir. Ölkədə kiçik müəssisələrin payı 98,1% təşkil edir.

Kanadada kiçik müəssisələrin əsas maliyyələşmə mənbəyini yerli (50,6%) və xarici banklar (19%) təşkil edir. Maliyyə şirkətləri tərəfindən kiçik müəssisələrə tələb olunan vəsaitin 14%-i verilir. Maliyyələşmənin 12%-i kredit ittifaqlarının payına düşür³¹.

Kanadada KOS-lar həm hökumət, həm də Kanada Biznes İnkişafı Bank (Business Development Bank of Canada – BDC) tərəfindən dəstəklənir. Məsələn, hökuməti kiçik

³⁰ А. И. ШПЫНОВА. Кредитование малых и средних предприятий: Зарубежный и российский опыт. Москва – 2009г.

³¹ Statistics Canada, Survey of Suppliers of Business Financing

biznesi populyarlaşdırmaq məqsədilə 2011-ci ili sahibkarlıq ili elan edib və bununla bağlı bir sıra tədbirləri dəstəkləmək üçün dövlət büdcəsindən vəsait ayrılıb. Kanada Biznes İnkişafı Bankı tərəfindən təkcə 2011-ci ildə 3,25 milyard Kanada dolları (KD) məbləğində vəsait ayrılıb.

Maliyyələşmə məqsədlərinə görə, kreditlərin strukturu aşağıdakı kimidir. Kreditlərin 60%-i əsas vəsaitlərə, 16%-i dövriyyə kapitalına, 12%-i kreditlərin və borc öhdəliklərinin yenidən maliyyələşdirilməsinə, 12%-i digər məqsədlərə yönəldilir.

Kanada Biznes İnkişafı Bank müəssisələri bir neçə istiqamətdə dəstəkləyir. Bank sahibkarlara müxtəlif məqsədli güzəştli şərtlərlə (yüngül ödəniş sxemi, borcun əsas hissəsinin ödənişinə möhlət almaq imkanı) uzunmüddətli (30 ilə qədər) kreditlər verir. Bankın digər istiqaməti müəssisələrin vençur kapitalına çıxış imkanları artırmaqdır. Çıxış həm birbaşa BDC Venture Capital şirkəti, həm də Bankın maliyyələşdirdiyi fondlar vasitəsilə aparılır. BDC Venture Capital üstünlük verdiyi sahələr enerji, səhiyyə, informasiya texnologiyaları və kommunikasiyadır. Bank həmçinin sərbəst şəkildə qiymətli kağızlar buraxmaq üçün tələb olunan səviyyədə portfeli olmayan kiçik və orta maliyyə təşkilatları və lizinq şirkətlərin sekuritizasiya platformasına (Multi-Seller Platform for Small Originators – MSPSO) çıxışına yardım edir. Bank xüsusi olaraq kiçik və orta biznes üçün İKT-nin tətbiqi üzrə Smart-Tech proqramı hazırlayıb. Proqram çərçivəsində sahibkar tam xidmətlər paketi əldə edə bilər.

Yaponiya. Yaponiyada ÜDM-nin 52%-i, kapital qoyuluşunun 40%-i, ixracın 15%-i kiçik müəssisələrin payına düşür.

Yaponiyada biznesə başlamaq üçün banklardan və ya sənaye-ticarət palatalarından kredit götürmək olar. Ölkənin bütün banklarında biznesə yeni başlayanlar üçün kredit proqramı var. Bu kreditlərin illik faiz dərəcəsi 3-5% təşkil edir.

Mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanları kredit zəmanətləri, vergi güzəştləri, subsidiyalar vasitəsilə kiçik biznesin inkişafını dəstəkləyir və bunun üçün müvafiq dövlət strukturları fəaliyyət göstərir.

Xarici Ticarət və Sənaye Nazirliyi yanında kiçik və orta sahibkarlığa maliyyə yardımını edən 3 xüsusişdirilmiş qurum yaradılıb:

Yaponiyanın Kiçik Biznesi Maliyyə Korporasiyası – Kiçik biznes müəssisələrinə əsas və dövriyyə kapitalının artırılması üçün güzəştli şərtlərlə uzunmüddətli (1 ildən çox) borclar verir.

Yaponiya Milli maliyyə Korporasiyası – Ticarət-sənaye Palatasının güclü şəbəkəsi olmaqla ölkədə 500-dən çox məntəqəsi var. Kiçik müəssisələrin ən böyük kreditörü hesab olunur.

Soko-Çukin Bank - kiçik və orta müəssisələri, kooperativləri maliyyələşdirmək üçün dövlət tərəfindən yaradılıb.

Yaponiyada kiçik biznes üçün subpodrat sistemi daha çox xarakterikdir. Kiçik və mikromüəssisələr iri firmalardan sifarişlər alırlar. Kiçik biznesin inkişafı və stimullaşdırılması mexanizmləri Amerika sistemində uyğundur. Kiçik biznesə yeni texnologiyaların və məhsulların istehsalı üçün Kiçik Biznes Maliyyə Korporasiyası, Milli maliyyə Korporasiyası və Soko-Çukin Bank tərəfindən güzəştli faizlərlə verilir. Dövlət kiçik müəssisələrə verilən kreditlərin sığortalanmasını və zəmanət verilməsini təmin edir, vergi güzəştləri tətbiq edilir.

Elmi-texniki proqramların hazırlanması üçün əvəzsiz subsidiyalar verilir. Subsidiyalar əksər hallarda (80%) aşağıdakı elmi-texniki proqramların maliyyələşdirilməsinə yönəldilir:

- *kiçik müəssisələrdə istehsalın texniki səviyyəsinin artırılması*
- *yüngül və yeyinti sənayesində istehsal texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi*
- *universitetlərlə birgə yeni elmtutumlu məhsulların işlənilməsinin hazırlanması*

Güzəştli faizlə pul borcu aşağıdakı layihələrin maliyyələşdirilməsinə verilir:

- *Yeni texnologiyaların və məhsul növlərinin işlənməsi*
- *Müxtəlif regionlarda iqtisadiyyatın inkişafı üçün kiçik müəssisələrin dirçəldilməsi*
- *Kiçik biznes müəssisələri arasında texniki və istehsal kooperasiyalarına dəstək*

Almaniya³². Almaniyada 2005-ci ildən etibarən Avropa Komissiyasının 2003/361/EG sayılı tövsiyəsinə əsasən tənzimlənən kiçik və orta biznesin meyarları mövcuddur. Bu meyarlar işçilərin sayı və illik dövriyyə əsasında müəssisələrin ölçüsünü müəyyən etməyə imkan verir. Ölkədə əhalinin hər 1000 nəfərinə 25 kiçik və orta müəssisə düşür. Bütün şirkətlərin 99,6%-i, məşğulluğun 60%-i, illik dövriyyənin 37,8%-i KOS-ların payına düşür.

Almaniyanın İqtisadiyyat və texnologiya nazirliyi KOS-lara 2 proqram vasitəsilə dəstək verir: KOS-lar üçün mərkəzi innovasiya proqramı və zəif iqtisadi struktura malik regionlar üçün investisiyayönümlü subsidiya proqramı

KOS-lar üçün mərkəzi innovasiya proqramı (Zentrales Innovationsprogramm Mittelstand, ZIM) 2008-ci ildən fəaliyyət göstərir. Bu müddət ərzində 21 min müraciətə 2,7 milyard avro həcmində vəsait ayrılıb. İnnovasiya subsidiyaları əsasən 3 növ layihələrin reallaşdırılmasına yönəldilir: kooperativ layihələri, müstəqil layihələr, şəbəkə layihələri. Proqram çərçivəsində şirkətlər üçün maksimum 350 min avro, elmi müəssisələr üçün 175 min avro, innovasiyaların dəstəklənməsinə yönəlik məsləhət və xidmətlərə 75 min avro həcmində subsidiya verilir.

Zəif iqtisadi struktura malik regionlar üçün investisiyayönümlü subsidiya proqramı (Gesetz über die Gemeinschaftsaufgabe „Verbesserung der regionalen Wirtschaftsstruktur“, GRW) – Avropa Birliyinin həyata keçirdiyi stimullaşdırma proqramı ilə razılaşdırılmış tədbirlər planı əsasında investisiyayönümlü subsidiya verilir.

Almaniya hökuməti İkinci dünya müharibəsindən sonra kiçik müəssisələrin inkişafını aktiv dəstəkləyir. 1948-ci ildə pul vəsaitlərinin idarəedilməsi üçün Kredit Zəmanəti bankı yaradılıb.

Almaniyada kiçik sahibkarlığın əsas xüsusiyyəti dövlətlə sıx işləyən sənaye-ticarət palatalarının mövcudluğudur. Palatalar kiçik biznes subyektlərinə maliyyə, məsləhət və s. xidməti göstərir və alman iqtisadiyyatına əhəmiyyətli təsir göstərir. Ölkədə kiçik biznes üçün vergi güzəşti tətbiq edilir. Yeni yaradılan müəssisə 2 il müddətinə vergilər azad edilir.

³² http://www.ved.gov.ru/vnesheconom/documentation/search_documents/?action=showproduct&id=4229&parent=0&start=3

Almaniyada keçik biznesə aşağıdakı güzəştli kredit şərtləri təqdim edilir³³:

- kreditlər üzrə aşağı faiz dərəcəsi;
- uzunmüddətli kreditlər (10 illik);
- ilk 2 il ərzində kredit ödənişindən azad olunması;
- krediti geri uzunmüddətə qaytarması imkanı;
- *paylı maliyyələşmə imkanı: biznes layihəsinin müəyyən hissəsi dövlət vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilir, qalan hissə isə şirkətin öz və ya borc vəsaitləri hesabına təmin edilir.*

Slovakiya³⁴. KOS-ların sayı 99,9% təşkil edir. Ölkədə KOS-lara dəstək nazirliklər və müxtəlif ixtisaslaşdırılmış institutlar tərəfindən həyata keçirilib. Biznes-inqubatorlar Slovakiyada yeni fəaliyyətə başlayan müəssisələrin infrastruktur obyektlərinə çıxışı asanlaşdırmaqla KOS-ların dəstəklənməsinin əsas hissəsi hesab olunur. İnnovasiyaların dəstəklənməsi üçün Texnoloji inqubatorlar fəaliyyət göstərir. KOS-ların maliyyələşdirilməsi əsasən Kiçik və Orta Sahibkarlığın İnkişafı Milli Agentliyi (NADSME) və Slovakiya İnkişaf və Zəmanət Bankı (SZRB) vasitəsilə aparılır. Agentlik maliyyələşmə ilə yanaşı KOS-ların dəstəklənməsi proqramı çərçivəsində həyata keçirilən layihələrin səmərəliliyini qiymətləndirir, onlara nəzarət edir və idarə edir. Agenlik eyni zamanda informasiya və maarifləndirmə dəstəyi də göstərir. Bank isə kreditlər ayırmaqla, zəmanət verməklə və digər maliyyə dəstəyi göstərməklə xüsusi proqram icra edir.

Slovakiyada həmçinin KOS-lar güzəştlərin verilməsi, sadələşdirilmiş vergi rejimi və digər maliyyə və iqtisadi alətlərdən istifadə olunur. Xüsusilə də ixracçı KOS-lar üçün vergi güzəşti və gəlir vergisi üzrə vergisiz dövr nəzərdə tutulur. Maliyyə Nazirliyi tərəfindən biznesə dəstək vermək üçün ixrac kreditləri də verilir.

İsveçrə. Ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin 99,6%-i KOS-ların payına düşür. Onların 87,1%-i mikro, 10,6%-i isə kiçik müəssisələrin payına düşür. 2007-ci ildən başlayaraq ölkədə KOS-lar üçün bank kreditləri üzrə zəmanətin verilməsinin yeni sistemi fəaliyyət göstərir. Regional zəmanət cəmiyyəti sahibkarlar üçün 500 min isveçrə frankına qədər olan məbləğdə zəmanət verir. Dövlət risklərin 65%-ni öz üzərinə götürməklə, o cümlədən onların inzibati xərclərinin müəyyən hissəsini örtməklə adıçəkilən qurumun fəaliyyətinə dəstək verir. KOS-ların xarici maliyyələşmə mənbələrinin 42%-ni kredit xətti (overdraft), 36%-ni bank kreditləri, 29%-ni kommersiya kreditləri, 35%-ni faktoring, lizinq təşkil edir³⁵.

Böyük Britaniya³⁶. Britaniyada şirkətlərin 99,9%-i KOS-ların, o cümlədən 99,2%-i kiçik müəssisələrin payına düşür. İnnovasiya sahəsində işləyən KOS-lara vergi güzəşti (korporativ vergidən azadolma) tətbiq edilir. Dövlət KOS-lara dəstək məqsədilə

³³ Кредитование малого бизнеса в России и Германии. Материалы российско-германского проекта // под ред. Э. Макварта, И. Путинцевой. М.: OST-EURO. 2005. С. 206.

³⁴ Малый и средний бизнес в 2012 году: международный опыт регулирования и финансирования. Аналитический центр

³⁵ Малый бизнес. Мировая Практика. Татьяна Наумова.

<http://sberbank.ru/common/img/uploaded/sbjr/11-11/068-070.pdf>

³⁶ Малый и средний бизнес в 2012 году: международный опыт регулирования и финансирования. Аналитический Центр

Müəssisələrin Kapital Fondu (Enterprise Capital Fund) yaradıb. Fond kiçik müəssisələrə vençur maliyyələşməsinə çıxışa imkan verir.

2011-ci ildə hökumətin təşəbbüsü ilə KOS-ların maliyyə resurslarına çıxışını yaxşılaşdıran tədbirlər qəbul edilib: Müəssisələrə Maliyyə Zəmanəti Sxemi (Enterprise Financial Guarantee Scheme) yaradılıb və yeni mexanizm şirkətlərə 1 milyon funt sterlinqə qədər uzunmüddətli kredit almağa imkan verir. Bundan başqa ölkənin maliyyə Nazirliyinin təşəbbüsü ilə kiçik biznesin maliyyələşdirilməsini nəzərdə tutan, 2,5 milyard funt sterlinq məbləğində İnkişaf Fondu yaradılıb.

2012-ci ildə iri bankların kredit bazarına təsirini azaltmaq məqsədilə hökumət tərəfindən kiçik və orta biznesin kreditləşməsi üçün 1 milyard funt sterlinq məbləğində kapitalla malik ixtisaslaşmış bankın yaradılması haqqında qərar qəbul edilib.

Böyük Britaniyada həmçinin kiçik müəssisələrin investorlarına vergi güzəşti nəzərdə tutan bir sıra proqramlar mövcuddur: Müəssisələr üçün İnvestisiya Sxemi (Enterprise Investment Scheme), Vençur kapitalı Trastları (Venture Capital Trusts)

Böyük Britaniyada³⁷ kiçik və orta müəssisələrə zəmanətin verilməsi sxemi hökumət qurumu - Kiçik Biznesə Xidmət üzrə Agentlik (Small Business Service – SBS) həyata keçirir. Agentlik xüsusi planları olan, lakin zəmanət olmadığından borc verilməsi imtina olunan kiçik müəssisələrin banklardan və digər institutlardan alınan borca zəmanət verir. SBS Agentliyi 2-10 il müddətinə 5000-100000 funt sterlinq məbləğində borc verir. 2 ildən çox uğurlu biznes quran müəssisələr üçün bu məbləğ həttə 250000 funt sterlinqə çatır. SBS müəssisənin vəziyyətindən asılı olaraq borcun 70%-85%-nə zəmanət verir. Zəmanətin müqabilində borc alan şirkət Agentliyə aldığı borcun qalıq məbləğinin illik 2%-i həddində ödəniş edir.

Fransa³⁸. Fransada 3 milyona yaxın KOS fəaliyyət göstərir ki, onlar 99,8%-lik paya malikdirlər. Onların təxminən yarısı xidmət, 26%-i ticarət, 12%-i tikinti, 10%-i sənaye sektorunda fəaliyyət göstərir. Kiçik müəssisələrin yarısı ailə və ya fərdi biznesə məxsusdur.

Fransada həm dövlət, həm də bələdiyyə səviyyəsində KOS-lara dəstək mövcuddur.

Fransada KOS-lara dövlət dəstəyi olaraq aşağıdakıları göstərmək olar: yeni kiçik müəssisələr 2 il müddətinə səhmdar cəmiyyətlərinə tətbiq edilən vergilərdən, o cümlədən yerli vergilərdən azad edilir, eyni zamanda gəlir vergisi azaldılır. İqtisadi cəhətdən depressiv zonalarda biznesini yaradan şirkətlər üçün daha çox güzəşt mövcuddur. Belə müəssisələrə sosial təminat fonduna (səhiyyə, pensiya fondu və s.) ödənişlərdən azad edilir.

Kiçik biznesi dəstəkləmək üçün xüsusi bələdiyyə proqramı mövcuddur. Proqramın maliyyələşməsi öz növbəsində məqsədli vergi güzəştləri alan iri korporasiyalar tərəfindən yaradılmış özəl fondlar tərəfindən həyata keçirilir.

Fransada 2008-2009-cu illərdə mövcud olmuş global maliyyə böhranından sonra 2 milyard avro həcmində fond yaradılıb. Fondun vəsaitləri kiçik və orta biznesə

³⁷ Экономический обзор ОЭСР: Турция, 2004 год.

³⁸ Исследование форм поддержки малого и среднего бизнеса в РФ и Томской области. Исследование рынка – 2014. Инвестиции Развитие Консалтинг

kreditləşməsinə və investisiyalaşmasına yönəldilir. KOS-lar üçün sosial vergi dərəcələrinin aşağı salınması nəzərdə tutulub.

Türkiyə. Türkiyədə KOS-lar üçün biznes infrastrukturun dəstəklənməsi sistemi tətbiq edilir. Bu sistemə Kiçik və Orta müəssisələrin İnkişafı və Dəstəklənməsi İdarəsi (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı - KOSGEB), Türkiyə Texnoloji İnkişaf Fondu (Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı - TTGV), Türkiyə Elmi-texniki Araşdırmalar Şurası (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu – TUBITAK), Kredit Zəmanəti Fondu (Kredi Garanti Fonu - KGF), Ticarət-sənaye palatası və Xalq Bank (Halk Bank) kimi qurumlar daxildir.

Kiçik və Orta müəssisələrin İnkişafı və Dəstəklənməsi İdarəsi (KOSGEB) 1990-cı ildə Türkiyə Əmək və Ticarət Nazirliyi yanında yaradılıb. KOS-ları texnologiyalarla təmin edir və konsaltinq xidməti göstərir. İdarə kiçik və orta müəssisələrə yardımını nəzərdə tutan 20-dən çox sxem mövcuddur. Onların bəziləri qrant, bəziləri isə faizsiz borc şəklində dəstək göstərilir. KOSGEB tərəfindən aşağıdakı proqramlar həyata keçirilir:

- *Tematik Layihəyə Dəstək Proqramı (Thematic Project Support Programme) – kiçik biznes müəssisələrinin və qeyri-kommersiya təşkilatlarının yaradılmasını dəstəkləyir.*
- *İşbirliyi Gücbirliyi Dəstək Proqramı (Cooperation-Leaguing Support Program) – KOS müəssisələrinin əməkdaşlığını nəzərdə tutur.*
- *Sahibkarlığa Dəstək Proqramı (Entrepreneur Support Programme) – uğurlu və dayanıqlı müəssisənin yaradılması, iqtisadi inkişaf və məşğulluq məsələlərinin həllində əsas amil kimi sahibkarlığın yayılması üçün nəzərdə tutulub.*
- *Ümumi Dəstək Proqramı (General Support Programme) KOSGEB-n hədə kimi götürdüyü sektorların kiçik və orta müəssisələrinə tətbiq edilir.*
- *R&D, Innovation and Industrial Application Support Programme – innovasiya fəaliyyətinin, kommersializasiya mexanizmlərinin dəstəklənməsi*

Türkiyə Texnoloji İnkişaf Fondu (Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı - TTGV) özəl və dövlət sektoru ilə birgə yaradılmış müstəqil qeyri-kommersiya təşkilatıdır. TTGV layihənin 50% dəyərini örtən məbləğdə faizsiz borc verməklə elmi araşdırmaları dəstəkləmək və müəssisələrin inkişafı üçün milli və xarici vasitələri idarə edir. TTGV özl ekstorda elmi tədqiqat layihələrini, texnoloji innovasiyaları dəstəkləyir. Qurum 24 özəl sektoru, 5 dövlət idarəsini və 11 biznes-inkubatoru özündə birləşdirir.

Xalq Bank (Halk Bank) KOS-lara aşağı faizlə kredit verən əsas bankdır. Bank qadınlar və gənclər üçün güzəştli şərtlər tətbiq edir. Kreditlərin Zəmanət Fondu (KGF) tərəfindən buraxılmış zəmanətli qiymətli kağızların etibarını təmin etmək üçün bankda xüsusi zəmanət fondu mövcuddur. Kreditlərin Zəmanət Fondu (Credit Guarantee Fund – KGF) 1991-ci ildə yaradılıb və özündə 6 dövlət və yarı-dövlət institutlarını (TOBB, TESK, TOSYOV, MEKSA, KOSGEB и HALK BANK) birləşdirən institutdur. Fond kiçik və orta müəssisələrə onların ölçülərindən asılı olaraq borcun 70-80%-i həddində zəmanət verir.

Cənubi Koreya³⁹. Cənubi Koreya KOS-ların aktiv inkişaf etdiyi ölkələrdir. Hazırda ölkədə 3 milyondan çox KOS fəaliyyət göstərir və onların payı 99%-dir. Dövlət KOS-lara güzəştli şərtlərlə birbaşa borc vermək və kreditlərə zəmanət verməklə şəkildə əlavə dəstək verir. Kiçik və Orta Sahibkarlığın İdarəedilməsi (Small and Medium Business Administration, SMBA) proqramı ölkədə innovativ startapları dəstəkləyir. Proqram sahibkarlara maliyyə və təhsil xidməti göstərir, birbaşa və dolayı maliyyəyə həyata keçirir.

Koreyada kiçik biznes məsələlərinin həlli ilə 15 təşkilat məşğul olur ki, onların böyük hissəsi dövlətə məxsusdur. Kiçik biznesə yönəlik 2 bank və 2 fond təsis edilib. Kiçik müəssislərin məhsullarının ixracının stimullaşdırılması ilə iri xarici ticarət strukturları məşğul olurlar. Onlar bazarı araşdırır, sahibkarları məlumatla təmin edir, dünya bazarına çıxmağa yardım edir, vergi dərəcələrinin, gömrük tariflərinin və kredit fazilərinin aşağı salınması üçün danışıqlar aparır.

ABŞ⁴⁰. ABŞ-da müəssisələrinin 99,6%-i KOS-ların payına düşür ki, onların da 75,8%-ni mikromüəssislər, 22,1%-ni kiçik müəssisələr təşkil edir. Ölkə üzrə kreditlərin 26,5%-i KOS-ların payına düşür.

Kiçik və orta sahibkarlığın hökumət səviyyəsində dəstəklənməsi üçün 1953-cü ildən ABŞ-ın Kiçik Biznes İşləri üzrə İdarəsi (United States Small Business Administration - USSBA) fəaliyyət göstərir. USSBA ölkənin bütün iri şəhərlərində nümayəndəliyi yerləşir.

SBA-nın əsas vəzifələri bunlardır:

- *Kredit alınmasına yardım və biznes kreditlərinə zəmanətin verilməsi;*
- *Birbaşa subsidiyalama və öz büdcəsinin vəsaitləri hesabına kiçik və orta biznesin kreditləşməsi*
- *Biznesə texniki və informasiya dəstəyi;*
- *Rəqabət mühitinin təmin edilməsi və inkişafı*

SBA-nın 4 proqram funksiyası var:

- *Kapitala çıxışın təmin edilməsi (müəssisələrin maliyyələşdirilməsi)*
- *İnformasiya xidməti, texniki yardım və təlim vasitəsilə sahibkarlığın inkişafı*
- *Hökumətlə müqavilələrin bağlanması (federal səviyyəli satınalmalar) kiçik müəssisələrə dəstək*
- *Kiçik müəssisələrin maraqlarının qorunması*

ABŞ-ın Kiçik Biznes İşləri üzrə İdarəsi (United States Small Business Administration - USSBA) hər il sahibkarlara 100 milyard ABŞ dollarından çox dövlət sifarişini almağa yardım edir. İdarənin zəmanət portfeli 90 milyard dollardan çoxdur. İdarə hər il 1 milyondan çox kiçik müəssisəyə pulsuz məsləhət verir. İdarənin fəaliyyət istiqamətlərindən biri də kiçik biznesin maliyyə mənbələrinə çıxışı təmin etməkdir. İdarə sahibkarlara birbaşa kredit vermir, ancaq kreditin alınması prosedurunu sadələşdirir. Qurum onun tələblərinə uyğun şəkildə şirkətlərin kredit təşkilatlarından aldığı borclara zəmanət verir. İdarənin digər funksiyası kiçik müəssisələrin öhdəliklərinin icrasını

³⁹ *The Small & Medium Business Administration (SMBA)*

⁴⁰ *US Census Bureau, Business Dynamics Statistics*

sığortalamaqdır. İdarə müəssisnin iştirakçısı olduğu müqaviləyə zəmin durur və onun icrasına zəmanət verir. Vençur kapitala çıxış Kiçik biznes üçün İntestisiya Şirkətləri (Small Business Investment Company – SBIC) vasitəsilə həyata keçirilir. Bu şirkətlər şəxsi vəsaitlər hesabına yaradılır, SBA ancaq lisenziyaləşmə və tənzimləmə fəaliyyəti ilə məşğul olur, eyni zamanda investisiya şirkətlərinin güzəştli şərtlərlə kredit resurslarına çıxışı təmin edirlər.

Fövqəladə vəziyyətlərdə kiçik biznesə maliyyə yardımını proqramı və kiçik müəssisələr tərəfindən həyata keçirilən tikinti podratlarının sığortalanması və icarənin dövlət zəmanəti proqramı xüsusi yer tutur. Kiçik biznes xüsusi vergi güzəştinə malikdir. Məsələn, “birinci ilin bonusu” adlanan proqramda vergi məbləğinin yarısı ödənilir.

Çin⁴¹. Çində kiçik sahibkarlığa dəstək mexanizmlərindən biri də Kreditlərin Zəmanət Fondu təşkil edir. İnnovativ inkişafa zəmin yaradan və hökumət tərəfindən dəstəklənən texnoparklar fəaliyyət göstərir.

İslahatlar və İnkişaf üzrə Milli Komissiyasının (NDRC) bir hissəsi kimi Biznesin koordinasiyası və kooperasiyası Çin Mərkəzi (CCBCC) kimi kiçik biznesin aktiv dəstəklənməsi ilə məşğul olur. CCBCC kiçik biznesə xidmət üzrə xüsusi agentlik hesab olunur və eyni zamanda milli və xarici təşkilatlar arasında iqtisadi və texnoloji əməkdaşlığı təmin edir.

CCBCC-nin əsas funksiyalarına daxildir:

- *Kiçik biznesin probleminin araşdırılması;*
- *Kiçik biznes sferasında siyasətin işlənməsi məlumat yığılımı;*
- *Kiçik biznes üçün xidmət göstərilməsinin kompleks sisteminin yaradılması;*
- *Biznesin tədrisi və məsləhət göstərilməsi*

Çində kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsi ilə həmçinin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən Kiçik və Orta Müəssisələrin İnkişafı Dövlət Fondu məşğul olur. Fondun əsas funksiyası kiçik müəssisələrin qanuni gəlirlərini qorumaq, bütün sferalarda onların hüquqlarını müdafiə etməkdir. Çinin vergi preferensiyası sahəsində də təcrübəsi maraqlıdır. Xarici investisiyanı cəlb etmək üçün çoxlu sayda azad iqtisadi zona (AİZ) yaradılıb, güzəştli kredit və potensial qabağcıl müəssisələrə zəmanət verən kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı fondları yaradılıb, kiçik və orta biznesin fəaliyyəti ilə bağlı bütün məsələləri ictimaiyyətə açıqlamağa imkan verən China SME Online (CSMEO) dövlət qeyri-kommersiya informasiya xidməti açılıb. Çində çoxlu sayda AİZ-lərin köməkliyi ilə xarici vençur kapitalı cəlb etməyə imkan verən texnoparkların yaradılması istiqamətində uğurlu siyasət aparılıb.

⁴¹ Ресурсный центр малого предпринимательства // <http://www.rcsme.ru>

Şərq Tərəfdaşlığı ölkələrində KOS-ların maliyyəyə çıxışı məsələləri

Kiçik və orta sahibkarlığı inkişafı, o cümlədən zəruri maliyyə resurslarına çıxışı məsələləri Şərq Tərəfdaşlığına (ŞT) daxil olan ölkələr (Azərbaycan, Belarus, Gürcüstan, Moldova, Ukrayna və Ermənistan) üçün də aktualdır. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) Avropa Komissiyası, Avropa Təhsil Fondu və Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB) ilə birlikdə ŞT ölkələrində KOS-ların inkişaf səviyyəsini, o cümlədən müəssisələrin maliyyə resurslarına əlçatanlıq səviyyəsini qiymətləndirməyə imkan verən hesabat hazırlayıb. "KOS sferasında siyasət İndeksi: Şərq Tərəfdaşlığı ölkələri - 2012" adlı hesabatda⁴² siyasətlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi prosesinin güclü və zəif tərəflərini müəyyənləşdirməyə, təcrübələrin müqayisəsinə, prioritetləri müəyyənləşdirməyə və Avropa Birliyinin Kiçik Biznes Aktının (Small Business Act for Europe - SBA) prinsiplərinə uyğunluq səviyyəsini ölçməyə imkan verir.

Hesabata görə, Şərq Tərəfdaşlığına daxil olan ölkələrdə iş yerlərinin 50%-i, yaradılan əlavə dəyərin 30%-i KOS-ların payına düşür. Halbuki İƏİT ölkələrində bu göstərici uyğun olaraq 60-70% və 55% təşkil edir.

KOS-ların maliyyələşməyə çıxışını təmin etmək üçün ŞT-nin bütün ölkələri normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirərək maliyyə sektorunu bank kreditləşməsi çərçivəsindən çıxartmağa (məsələn, mikromaliyyələşmə, özəl risk kapitalı) çalışırlar. Ancaq bu səylər hələki ciddi bəhrə vermir. Özəl risk kapitalı çatışmır, fond bazarları isə kiçikdir və qeyri-likviddir. Nəticədə bank kreditləşməsi KOS-ların əsas xarici maliyyələşmə mənbəyi olaraq qalır. Gürcüstan və Ermənistanda kadastr və kredit məlumatı sisteminin mövcudluğuna, eyni zamanda Gürcüstan və Moldovada vahid girov reyestrinin olmasına rəğmən regionda kreditorların hüquqlarının qorunması zəif inkişaf edib.

KOS-ların maliyyəyə çıxışı Kiçik Biznes Aktının əsaslandığı 10 prinsipdən biridir. Bu prinsiplər ölkələr üzrə kompleks indikatorlar əsasında qiymətləndirilir. İndikatorlar siyasət islahatlarının 5 səviyyəsini ölçür. 5-ci səviyyə ən güclü. 1-ci səviyyə isə ən zəif islahat səviyyəsini göstərir.

1-ci səviyyə - mövcud sahədə siyasətin həyata keçirilməsi üçün əsas yoxdur (məsələn, qanunvericilik, institut, layihə, təşəbbüs və s.)

2-ci səviyyə - mövcud sahədə siyasətin həyata keçirilməsi üçün sınaq əsas və ya əsasın layihəsi, həmçinin dövlətin işinin bəzi əlamətləri var

3-cü səviyyə - mövcud sahədə siyasətin həyata keçirilməsi üçün yaxşı əsas var

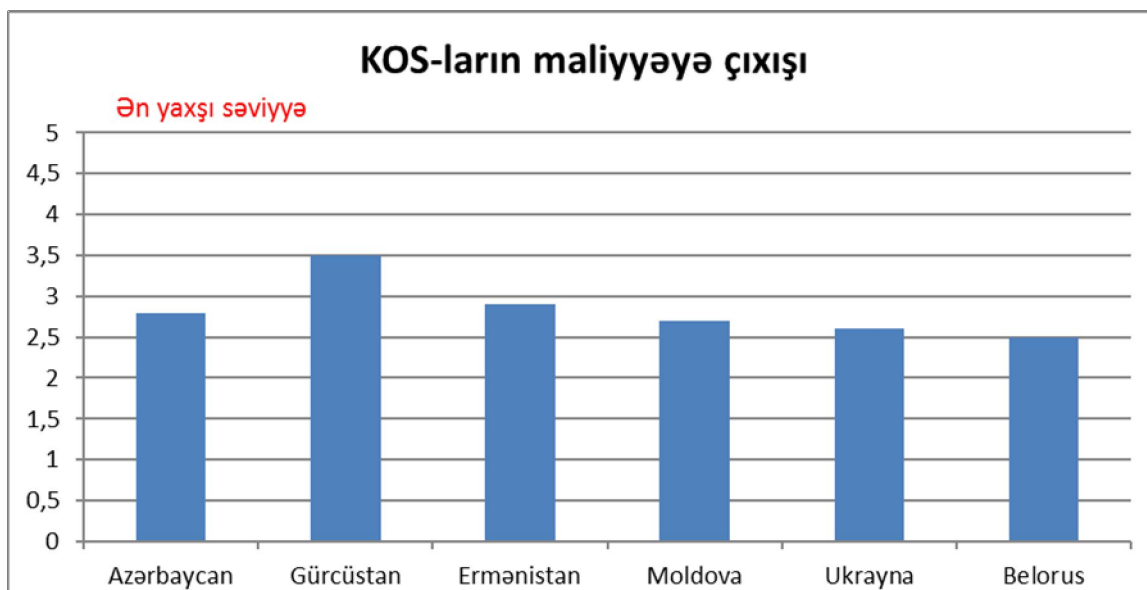
4-cü səviyyə - 3-cü səviyyə + yaradılmış əsaslar çərçivəsində siyasətlərin effektiv həyata keçirilməsi üçün bəzi konkret əlamətlər

5-ci səviyyə - 4-cü səviyyə + yaradılmış əsaslar çərçivəsində siyasətlərin dəqiq və effektiv həyata keçirilməsini sübut edən bəzi əhəmiyyətli faktlar

5-ci səviyyə Avropa Birliyinin Kiçik Biznes Aktının həyata keçirilməsinə və İƏİT-nin Bolonya prosesinə əsasən müəyyənləşdirilən qabaqcıl təcrübəyə uyğun gəlir.

⁴² SME Policy Index. Eastern Partner Countries 2012. Progress in the implementation of the small business Act for Europe

ŞT ölkələrində maliyyə çıxış səviyyəsi demək olar ki, oxşardır. Ən yaxşı səviyyə Gürcüstanda (3,5), ən pis isə Belorusdadır (2,5). Digər ölkələrdə bu göstərici 2,5 -3 səviyyəsi həddindədir. (Qrafik 13)

Qrafik 13. KOS-ların maliyyəyə çıxışı

Maliyyəyə çıxış ŞT ölkələrində fəaliyyət göstərən müəssisələrin üzləşdiyi əsas problemlərdən biridir. 2008-ci ildəki qlobal maliyyə böhranından sonra yaxşılaşmaya rəğmən Şərqi Tərəfdaşlığı ölkələrində KOS-ların maliyyəyə çıxışı vacib problem olaraq qalır.

Cədvəl 10-da Şərqi Tərəfdaşlığı ölkələrində KOS-ların maliyyələşməyə çıxış səviyyəsini əks etdirən göstəricilər əksini tapıb⁴³.

Cədvəl 10

KOS-ların xarici maliyyələşmə mənbələri haqqında məlumatlar

Göstəricilər	Azərbaycan	Belorus	Gürcüstan	Moldova	Ukrayna	Ermənistan
Kredit zəmanəti Proqramları	2.5	2	2	3	3	3
Startapların dövlət maliyyələşdirilməsi	2.5	2	2	3	1	2.5
Biznes-mələklərin şəbəkəsi	1	2.5	2.5	1	1	1

⁴³ Оценка основана на уровне развития в определенной области и преобразует качественную информацию в количественные показатели. Стр. 7. Подробная информация: OECD (2012) SME Policy Index: Eastern Partner Countries 2012. Progress in the Implementation of the Small Business Act for Europe.

Mikromaliyyətləşmə (o cümlədən kredit ittifaqları)	4	2.5	4	3	3	3
Lizinq	3	3.5	3	3	3.5	2.5
Risk kapitalının mövcudluğu (vençur kapitalı, birbaşa investisiyalar fondu)	2.5	2	3	2	3	2
Qiymətli kağızlar bazarına çıxış	2	2	2	2	3	2
Orta bal	2.50	2.36	2.64	2.43	2.50	2.29

Qeyd: Göstəricilər 1-5 arasında dəyişir. 5 - ən yüksək göstəricidir.

Mənbə: OECD (2012) SME Policy Index: Eastern Partner Countries 2012. Progress in the Implementation of the Small Business Act for Europe; see Scores and Methodology for further information.

Bank kreditlərinin regionda KOS-ların əsas xarici maliyyətləşmə mənbəyi olmasına rəğmən çatışmazlıq hiss olunur. Qlobal böhran vəziyyəti daha da pisləşdirib və lizinq kimi maliyyətləşmə mənbələrinə də toxunub. Bu, həm maliyyətləşmə mənbələrinin çatışmazlığı (banklar tərəfindən maliyyələşdirilən), həm də portfelin keyfiyyətinin pisləşməsi ilə bağlıdır. Gürcüstan və Belarus isə kredit zəmanəti sisteminin yaradılması imkanlarını araşdırır.

Dövlət dəstəyi bazardakı uğursuzluğu aradan qaldıra, özəl sektorun kredit zəmanəti sistemi və yeni müəssisələrin dəstəklənməsi proqramları vasitəsilə kreditləşməsinə stimullaşdırmağa kömək edə bilər. Hazırda Ermənistanda kredit zəmanəti sistemi formasında dövlət dəstəyi banklar vasitəsilə göstərilir. Moldovada bu funksiyaları Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı mərkəzi Fondu və Kiçik və orta müəssisələrin inkişafı təşkilatı tərəfindən həyata keçirilir. Ukraynada kredit zəmanəti sistemi dövlət nəzarətindədir və «Ukrexsimbank» səhmdar cəmiyyəti tərəfindən idarə olunur.

Xarici maliyyə mənbəyi dövlət dəstəyinin növü kimi KOS-lar, o cümlədən yeni yaradılan müəssisələr üçün əhəmiyyətli rol oynayır. Bu maliyyətləşmə KOS-ların banklar tərəfindən maliyyələşdirilməsinin inkişafını stimullaşdırmağa bilər. Belə dəstək özəl sektor vasitəsilə effektiv və məqsədəuyğun həyata keçirilir. Səhmdar investisiyası, borc və digər maliyyə məhsulları (məsələn, lizinq, mikromaliyyətləşmə) kimi digər xarici maliyyə mənbələrinin dayanıqlı inkişafı üçün effektiv normativ-hüquqi bazanın yaradılması tələb olunur. Normativ-hüquqi mühitin təkmilləşdirilməsi KOS-ların bank kreditləşməsinin stimullaşdırılması və maneənin zəiflədilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Kadastr sisteminin və daşınar əmlakın mərkəzləşdirilmiş vahid reyestrinin mövcudluğu maliyyə alınması üçün torpağın və digər əmlakın istifadəsini asanlaşdırır. Kredit məlumatlarının kompleks və əlçatan sistemi KOS-lar və maliyyə qurumları arasında məlumat asimetriyasını dəf etməyə imkan verir.

Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının Dünya Bankı ilə birgə apardığı "İşgüzar mühitin vəziyyəti və müəssisələrin fəaliyyətinin göstəriciləri" (BEEPS) adlı

sorğu araşdırmasının nəticələrinə görə, maliyyəyə əlçatanlıq biznes üçün maneə yaradan ikinci əsas problemdir. KOS-ların əsas xarici maliyyə mənbəyi olan bank kreditləri bir neçə il əvvəl baş vermiş böhrandan xeyli zərər alıb. Alternativ xarici maliyyə mənbələri kifayət qədər inkişaf etməyib. Əksər ölkələr KOS-lara zəif dəstək göstərir. ŞT ölkələrinin müəssisələrinin orta hesabla 18%-i maliyyəyə çıxış problemi ilə üzləşir. Dünyanın 135 ölkəsinin 130.000-dən çox müəssisəsi arasında aparılan BEEPS sorğusunun nəticələrinə görə, ŞT ölkələrində müəssisələrin xarici maliyyələşməsində bank kreditlərinin payı 60-90%-a bərabərdir. Bu nisbət hər şeydən əvvəl Belarus və Moldovaya aiddir. (Cədvəl 11)

Cədvəl 11

Müəssisələrin maliyyə resurslarına çıxış imkanları (2013-cü il üzrə)

Göstəricilər	Müəssisələrin ölçüsü	ÖLKƏLƏR					
		Azərbaycan	Belarus	Gürcüstan	Moldova	Ukrayna	Ermənistan
Əmanət və ya cari hesabı olan müəssisələrin payı	Kiçik	64,0	91,8	95,4	95,4	84,6	92,3
	Orta	75,3	90,2	95,8	92,9	95,4	89,5
	İri	88,0	99,9	74,3	83,6	95,1	91,8
Bank krediti/kredit xətti olan müəssisələrin payı	Kiçik	14,7	19,0	30,3	18,1	14,7	31,0
	Orta	14,6	39,8	40,8	43,2	21,7	54,7
	İri	12,1	71,3	71,9	45,3	35,9	78,3
Təminat tələb edən kreditlərin payı (%)	Kiçik	85,7	69,0	97,9	96,1	56,7	82,6
	Orta	97,2	97,0	89,8	97,0	51,4	93,2
	İri	61,0	92,0	100,0	100,0	66,5	89,9
Kreditin alınması üçün tələb olunan girovun payı (kredit məbləğində %-lə)	Kiçik	259,1	191,6	232,3	202,9	151,1	283,5
	Orta	201,2	155,8	161,8	231,4	177,3	239,3
	İri	m/y	113,1	260,9	m/y	179,2	246,8
Kreditə ehtiyacı olmayan müəssisələrin payı	Kiçik	54,1	45,8	61,0	65,4	43,4	47,8
	Orta	49,3	36,8	62,0	63,3	30,7	43,8
	İri	60,3	27,7	40,3	32,6	17,7	42,3
Son kredit müraciəti imtina olunan müəssisələrin payı	Kiçik	23,6	10,8	7,2	35,7	22,7	6,4
	Orta	23,6	0,0	1,1	17,9	0,5	0,0
	İri	m/y	0,0	0,0	1,8	0,0	0,0
İnvestisiya maliyyələşməsi üçün bankdan yararlanan müəssisələrin payı	Kiçik	25,3	16,8	15,3	17,2	35,2	11,6
	Orta	25,1	35,4	33,4	29,5	15,4	19,8
	İri	43,2	43,4	21,9	5,7	35,4	37,2
Daxili vəsait hesabına maliyyələşən investisiyanın payı (%)	Kiçik	74,0	82,2	76,3	80,0	59,8	70,3
	Orta	82,8	77,9	70,5	79,8	78,7	75,4
	İri	63,9	67,4	84,4	81,8	73,7	58,5
Bankların maliyyələşdirdiyi investisiyanın payı (%)	Kiçik	25,3	9,3	11,5	7,0	15,0	6,8
	Orta	16,3	18,0	14,1	10,4	3,3	11,2
	İri	36,1	22,8	7,4	1,4	8,9	17,9
Mal göndərənin krediti hesabına maliyyələşdirilən investisiyanın payı (%)	Kiçik	0,0	6,3	0,5	1,8	10,6	0,0
	Orta	0,9	0,6	0,8	7,4	2,7	0,3
	İri	0,0	2,7	5,0	16,2	8,7	4,5
Səhm satışı və ya öz kapitalı hesabına maliyyələşdirilən	Kiçik	0,2	1,1	10,4	8,8	7,7	15,6
	Orta	0,0	0,0	14,3	1,1	5,4	9,2

investisiyanın payı (%)	İri	0,0	2,7	2,3	0,1	3,5	6,2
Bankları dövryyə kapitalını maliyyələşdirmək üçün istifadə edən müəssisələrin payı	Kiçik	13,0	25,3	24,0	19,3	11,3	28,6
	Orta	19,4	37,3	32,2	38,9	15,2	42,2
	İri	20,0	59,6	46,9	62,0	39,9	70,8
Banklar hesabına maliyyələşdirilən dövryyə kapitalının payı (%)	Kiçik	3,6	9,4	14,3	8,9	2,9	14,0
	Orta	6,3	11,5	14,3	15,8	3,5	16,1
	İri	5,2	26,6	31,6	24,9	9,1	28,8
Mal göndərənin krediti hesabına maliyyələşdirilən dövryyə kapitalının payı (%)	Kiçik	0,9	6,8	4,1	3,9	15,0	7,5
	Orta	1,7	6,8	2,0	4,8	6,0	11,1
	İri	1,5	3,8	2,8	0,5	15,8	8,1
Maliyyəyə çıxışı əsas problem kimi göstərən müəssisələrin payı	Kiçik	21,7	15,6	20,4	4,7	10,5	22,8
	Orta	21,6	18,6	14,7	12,1	15,3	28,9
	İri	14,5	14,5	11,1	22,1	16,6	18,6

Mənbə: <http://www.enterprisesurveys.org/data/exploretopics/finance>

Sorğuya istehsal müəssisələri cəlb edilib. Sorğuda Azərbaycanın 390, Belarusun 360, Moldovanın 360, Gürcüstanın 360, Ermənistanın 360, Ukraynanın 1002 müəssisəsi iştirak edib.

Cədvəl 11-dən göründüyü kimi, kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin xarici maliyyələşmə mənbəyi qismində bank kreditlərindən istifadə səviyyəsi kiçik müəssisələrdə 14,7-31%, orta müəssisələrdə 14,6-54,7% civarında dəyişir. Sorğunun nəticələrinə görə, bank kreditlərini ən çox istifadə edən müəssisələr Gürcüstan və Ermənistanda, ən az istifadə edən müəssisələr isə Azərbaycan və Ukrayna fəaliyyət göstərir.

Sorğu nəticəsi göstərir ki, müəssisələrin əksəriyyəti investisiyanı daxili vəsait hesabına maliyyələşdirməyə üstünlük verir. Ukraynada kiçik müəssisələrin 59,8%-i, Belorusda 82,2%-i, Gürcüstanda 76,3%-i, Moldovada 80%-i, Ermənistanda 70,3%-i, Azərbaycanda isə 74%-i daxili vəsaitlərindən yararlanırlar. Orta müəssisələrdə isə daxili resurslardan istifadə səviyyəsi 70,5-82,8% aralığında dəyişir.

ŞT ölkələrində fond bazarının zəif inkişafı müəssisələrin fəaliyyətində də hiss olunub. Sorğunun təhlili göstərir ki, bu ölkələrdə səhm satışı və ya kapital hesabına investisiyaların maliyyələşdirilməsi təcrübəsi geniş yayılmayıb. Səhm satışı və ya daxili kapitalı hesabına maliyyələşdirilən investisiyanın payı ən aşağı Azərbaycan və Gürcüstanda, ən yüksək isə Moldova və Ermənistanda olub.

Maliyyəyə çıxışı əsas problem kimi göstərən müəssisələrin sayı ŞT ölkələrində kəskin fərqlənir. Moldovada kiçik müəssisələrin 4,7%-i maliyyəyə çıxışı əsas problem kimi göstərdiyi halda, Ermənistanda bu hədd 22,8% təşkil edib.

Beynəlxalq təcrübədə KOS-lara dövlətin maliyyə dəstəyi

KOS-ların inkişafı üçün dövlət tərəfindən sabit və hərtərəfli dəstəyin göstərilməsi zəruridir. Beynəlxalq təcrübədə KOS-lara dövlətin maliyyə dəstəyinin aşağıdakı formalarını daha geniş yayılıb:

- *Fiziki və hüquqi şəxslərə verilən subvensiya və subsidiyalar;*
- *Büdcə kreditləri, ssudaları, borcları;*
- *Dövlət və bələdiyyə zəmanəti*

KOS-ların maliyyələşdirilməsi sahəsində dövlət dəstəyi müxtəlif formalarda həyata keçirilir. Kiçik və orta müəssisələri kreditləşdirən ixtisaslaşdırılmış banklar yaradıla bilər və ya bankların kredit portfelində KOS-ların payındakı riskləri aşağı salan sxemlər işlənə bilər.

Bir sıra ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, KOS-ların inkişafı və dəstəklənməsində ən səmərəli dövlət siyasətini kifayət qədər səlahiyyəti, imkanları və resursları olan ixtisaslaşdırılmış dövlət qurumları vasitəsilə həyata keçirmək olar. ABŞ-da Kiçik Biznes Administrasiyası (SBA), Böyük Britaniyada «Kiçik biznesə xidmət üzrə Milli Agentlik» (SBS), Almaniya İqtisadiyyat və Texnologiyalar Federal Nazirliyi (BMWA) yanında «Kiçik və orta biznes, sənətkarlıq, xidmət və azad peşə Baş Direktorluğu» (DG VIII), Yaponiyada «Kiçik və orta sahibkarlıq Agentliyi» (SMEA), Macarıstanda «Sahibkarlığın inkişafı üzrə Milli», Polşada «Sənətkarlıq, kiçik və orta sahibkarlıq Departamenti» bu funksiyaları yerinə yetirir.

Inkişaf etmiş ölkələrdə KOS-lara dəstək verən dövlət qurumlarının fəaliyyətlərinin araşdırması göstərdi ki, ən uğurlu modellərdən biri ABŞ-da 1953-cü ildə yaradılan Kiçik Biznes Administrasiyasıdır. (Small Business Administration – SBA). SBA kommersiya bankları və əmanət qurumları kimi kreditor təşkilatlar tərəfindən kiçik müəssisələrə verilən ssudaların qaytarılması üçün zəmanət verir. SBA-nın fəaliyyətinin effektivliyi təkcə ABŞ iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafı və KOS sektorunun gücü ilə ölçülmür. Həmçinin Avropa Birliyi, Böyük Britaniya, Yaponiya və digər ölkələrdə onun təcrübəsinin KOS-lara dəstək sisteminin yaradılmasında tətbiqi ilə ölçülür⁴⁴.

Bir sıra ölkələrdə (Almaniya, ABŞ, Yaponiya və s.) irihəcmli kreditlərin alınması üçün müəssisənin təşkilatı, maliyyə, texniki, kadr və fəaliyyətinin digər aspektləri üzrə obyektiv məlumat təqdim etməsi tələb olunur. Bu tip məlumatlar adətən müvəkkil ixtisaslaşdırılmış təşkilatlar və ya diaqnostika mərkəzləri tərəfindən hazırlanır. Bu, müəssisələrə vəsait verilməsində mövcud olan riskləri xeyli azaldır.

KOS-ların əsas xarici maliyyə mənbələrindən biri də dövlətin müxtəlif dəstək proqramlarıdır. Şirkətlərin maliyyələşmə mənbələrində dövlətin payı ölkələrdə fərqlidir. ABŞ-da kiçik müəssisələrin 1%-dən çoxu dövlətin ayırdığı vəsaitlərindən istifadə etdiklərini bildirirlər⁴⁵. Avropa ölkələrində müxtəlif maliyyələşmə dəstəyi növü üzrə bu göstərici 2-9% civarında dəyişir. Kanada da kiçik və orta müəssisələr 11,7%-i fəaliyyətlərinin son 3 ilində hökumət vəsaitlərinə müraciət ediblər⁴⁶.

⁴⁴ Small business administration <http://www.s-ba.gov/aboutsba/sbaprograms/sbir/index.html>

⁴⁵ Mach T. L., Wolken J. D. Financial Services Used by Small Businesses. — P. A 186

⁴⁶ 2002 ENSR Survey [Electronic resource]: Access to finance / EIM Business & Policy Research // http://www.eim.nl/Observatory_7and_8/fr/ensr/2002/survey_4.htm (13 August 2006)

ABŞ, Yaponiya və İngiltərədə geniş yayılmış KOS-ların investisiya kreditləşməsi təcrübəsi də maraqlıdır. Onun əsasında özəl investisiya şirkətinin (Small Business Investment Companies – SBIC) yaradılması durur. Bu şirkət öz kapitalından istifadə etməklə və SBA-nın zəmanəti altında borc kapitalı cəlb etməklə KOS-lara müxtəlif investisiyalar yatırır.

Qlobal maliyyə böhranından sonra əksər ölkələrin KOS-larında vəsaitə ehtiyac yarandı. Bu ehtiyacı milli hökumətlər ödəməyə başladı. 12-ci cədvəldə ayrı-ayrı ölkələrdə milli hakimiyyətlərin həyata keçirdikləri tədbirlərin siyahısı əksini tapıb.

Cədvəl 12

KOS-ların maliyyələşməyə əlçatanlığının artırılması üçün dövlət dəstəyi siyasəti (2007-2011)⁴⁷

KOS-lara dövlət dəstəyi tədbirləri	Ölkələr
KOS-ların kreditləri üzrə zəmanət verməklə dəstəyin artırılması; sahəvi dövrlərin (counter-cyclical loans təqdim edilməsi) hamarlanması siyasətinin həyata keçirilməsi	Kanada, Çili, Danimarka, Niderland, Finlandiya, Macarıstan, İtaliya, Koreya, Niderland, Sloveniya, İsveçrə, Tailand, Böyük Britaniya, ABŞ, İspaniya
Startaplar üçün xüsusi şəraitli zəmanətlərin verilməsi	Kanada, Danimarka, Niderland
İxrac əməliyyatları üzrə dövlət zəmanətinin artırılması	Kanada, Danimarka, Finlandiya, Yeni Zelandiya, Niderland, İsveç, İsveçrə, İspaniya, Böyük
Dövlətin birgə maliyyələşməsi (o cümlədən pensiya fonları vasitəsilə)	İsveçrə, İrlandiya, Danimarka
KOS-ların birbaşa maliyyələşdirilməsinin payının artırılması	Kanada, Çili, Macarıstan, Koreya, Serbiya, Sloveniya, İspaniya
Faiz dərəcələrinin subsidiyalaşdırılması	Macarıstan, Portuqaliya, Rusiya, İspaniya, Türkiyə, Böyük Britaniya
Vergi güzəştləri, ödənişlərin möhlətinin uzadılması	Fransa, İrlandiya, İtaliya, Yeni Zelandiya, İspaniya, Böyük Britaniya, Rusiya
KOS-ların maliyyələşməsinə təmin edən ixtisaslaşmış banklar: mənfi uçot dərəcəsi	İrlandiya, Danimarka
Kredit təşkilatlarının Mərkəzi Bank tərəfindən maliyyələşdirilməsi	Böyük Britaniya

KOS-lara dövlət dəstəyinin ən geniş yayılmış mexanizmi KOS kreditlərinə dövlət zəmanətinin verilməsidir. İrlandiya və Yeni Zelandiya istisna olmaqla cədvəldəki bütün ölkələrdə dövlətin zəmanət proqramı mövcuddur. Bundan başqa göstərilən ölkələrdə KOS-ların dəstəklənməsində güzəştli şərtlərlə (Rusiya, İsveçrə və s.) məqsədli kreditlər (məsələn, innovasiyaların inkişafına), mikromaliyyələşmə, ixrac əməliyyatları üzrə zəmanət, vergi güzəşt kimi tədbirlər həyata keçirilir.

⁴⁷ Малый и средний бизнес в 2012 году: международный опыт регулирования и финансирования. АНАЛИТИЧЕСКИЙ ЦЕНТР.

KOS-lara kredit zəmanəti dövlət proqramının nümunələri (2012-ci il)⁴⁸

Ölkələr	Kredit zəmanəti proqramı	Zəmanət limiti (min avro)	Zəmanət müddəti		Zəmanət örtüyünün əmsalı, %		
			maksimum	orta	minimum	maksimum	orta
Çexiya	CMZRB	-	15	7	-	-	-
Fransa	SOCAMA	200	7	-	100	100	100
Fransa	OSEO	1 500	15	6	20	80	48
Macarıstan	Garantiqa	840	25	2	-	80	65
Macarıstan	AVHGA	340	25	3,7	-	-	61,6
İtaliya	Federconfidi – Confindustria	2 000	15	1,5	-	-	50
İtaliya	Federascomfidi – Confcommerico	m/y*	>5	1,5	-	-	50
İtaliya	SFGA – ISMEA	2 000	-	0,12	30	80	62
Niderland	Agentschap NL	1 000	12	-	-	-	45
Portuqaliya	SPGM / SCM	1 500	-	4	10	100	-
Sloveniya	SEF	1 200	10	7	60	80	-
İspaniya	SGR/CESGAR	m/y	15	8	-	80	-
Türkiyə	KGF	430	8	3	-	-	73

m/y* – məlumat yoxdur

Xarici təcrübə göstərir ki, KOS-ların maliyyə resurslarının formalaşmasında ən əsas xarici mənbə kreditləşmə hesab edilir. ABŞ-da kiçik müəssisələrin 60%-nin, Kanada da 50%-nin kredit xətti mövcuddur.

Kanadada 10 il müddətinə ayrılmış kredit 250 min dolları ötmür və illik faiz dərəcəsi 2-3 faizdir. Digər tərəfdən borclar üzrə istənilən itkiləri qismən kompensasiya etməklə federal hökumət kiçik biznesin ssuda almasını asanlaşdırır. Koreyada KOS-ların dəstəklənməsi üçün dövlət vəsaitləri 3 istiqamətdə sərf olunur: güzəştli kreditlərin verilməsi (8 ilə qədər müddət və faiz dərəcəsi bank dərəcəsi 2,5-3% aşağı), yeni texnologiyaların işlənməsi və tətbiqi və dövriyyə vəsaitlərinin təmin edilməsi. Yaponiyada KOS-ların kooperativ fəaliyyətinin stimullaşdırmaq üçün borcu 2-4% dərəcə ilə götürmək olar. Sinqapurda 4 ilədək müddətə kreditlər üçün illik 5%, uzunmüddətli kreditlər üçün 6,5% dərəcəsi tətbiq edilir. İşçilərinin sayı 10-dan çox olmayan mikroşirkətlər üçün xüsusi güzəştli kredit proqramı mövcuddur.

Keçmiş SSRİ ölkələrində KOS-lara dövlət dəstəyi⁴⁹

KOS-ların inkişaf strategiyası keçmiş SSRİ ölkələri tərəfindən 20 il əvvəldən başlanıb. Kiçik müəssisələrin iqtisadiyyata verdiyi töfhə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin

⁴⁸ Малый и средний бизнес в 2012 году: международный опыт регулирования и финансирования. Аналитический Центр.

⁴⁹ О состоянии малого и среднего предпринимательства в государствах – участниках СНГ (информационно-аналитический обзор) Москва, 2013 год

artmasını təmin etməklə yanaşı ölkədə işsizliyin aradan qaldırılmasının əsas mexanizmi kimi çıxış edir. Kiçik və orta sahibkarlıq bazarda rəqabət mühitinin yaradılmasının əsas elementləridir.

Qazaxıstan. Qazaxıstanda qəbul edilmiş Strateji İnkişaf Planında 2020-ci ilə kimi KOS-ların sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılması nəzərdə tutulur. Ölkədə KOS-lara maliyyə dəstəyi göstərən xeyli sayda inkişaf institutları fəaliyyət göstərir.

KOS-ların dəstəklənməsi üçün hökumətin qərarı ilə əvvəlcə 1997-ci ildə Kiçik sahibkarlığın İnkişafı Fondu yaradılır, 2007-ci ildə isə "Damu" Sahibkarlığın İnkişafı Fonduna çevrilir⁵⁰. Fondun məqsədi KOS-lara maliyyə, məlumat-analitik və məsləhət dəstəyi göstərməkdir.

Fond hazırda hökumət tərəfindən sahibkarlığa dəstək verən yeganə dövlət institutudur. Fond tərəfindən 2013-cü ildə 2159 kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinə 582 milyon ABŞ dolları (104,7 milyard tenge) məbləğində vəsat ayırıb.

Qazaxıstan Investisiya Fondu müasir və qabaqcıl texnologiyaları tətbiq edən müəssisələrin nizamnamə kapitalına investisiya yönəltmək yolu ilə maliyyə dəstəyi verir.

«Kazyna Capital Management» Səhmdar Cəmiyyətinin əsas vəzifəsi yerli və xarici investisiya fondlarının və layihə şirkətlərinin səhmdar kapitalında iştirak etməklə onlara maliyyə dəstəyi göstərir.

Aqrar Kredit Korporasiyası kredit yoldaşlığı şəbəkəsi vasitəsilə kənd təsərrüfatı istehsalçılarını kreditləşdirir.

«KazAqroFinans» Səhmdar Cəmiyyəti kənd təsərrüfatı istehsalçılarının maliyyə resurslarına, o cümlədən lizinq əsasında kənd təsərrüfatı texnikasına və texnoloji avadanlıqlara çıxışını təmin edir. İnvestisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsini həyata keçirir.

Kənd təsərrüfatına maliyyə dəstəyi Fondu kənd yerlərində KOS-ların və əhəlinin mikrokreditləşməsi üzrə fəaliyyəti, mikrokredit təşkilatlarının dəstəkləmək yolu ilə kənd yerlərində maliyyə infrastrukturunun inkişafını həyata keçirir.

Texnoparklar, biznes-inkubatorlar, sosial-sahibkarlıq korporasiyası KOS-lara onların yaradılması və inkişafı mərhələsində maddi-texniki dəstək verir.

Qırğızıstan. Qırğızıstanda KOS-ların inkişafı üzrə siyasəti İqtisadiyyat Nazirliyi həyata keçirir. Biznes və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, dövlətlə biznes qrupları arasında dialoqu təmin etmək məqsədilə dövlət qurumlarının nümayəndələrinin və beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının iştirakı ilə 2007-ci ildə Prezident yanında İntestisiya Şurası yaradılıb. Şura sonradan adını dəyişərək Qırğızıstan hökuməti yanında Binesin inkişafı və investisiyalar üzrə Şura adlanıb.

Moldova. Moldova KOS-lara maliyyə dəstəyi dövlət institutları, biznes xidmətinin, layihələrin özəl provayderləri vasitəsilə həyata keçirilir. 2007-ci ildə İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində KOS sektorunun inkişafı üzrə qurum (ODİMM) yaradılıb. Qurumun fəaliyyət sahələrində biri də KOS-lara edilən bütün növ maliyyə yardımının koordinasiyasıdır. ODİMM çərçivəsində verilən kreditlərə dövlət zəmanəti verilir.

⁵⁰ Damu Entrepreneurship Development Fund JSC <http://www.damu.kz/239>

KOS-lara bir çox kommersiya bankları maliyyə dəstəyi göstərir, ancaq kreditləşmə şərtləri (faiz dərəcələri, girov) əksər sahibkarlar üçün maneələr yaradır. ODİMM çərçivəsində KOS-lara dəstək Fondu fəaliyyət göstərir. Fond başqa maliyyələşmə mənbələrinə çıxışı məhdud olan müəssisələrə, o cümlədən yeni fəaliyyətə başlayanlara kreditlərə zəmanət verilməsi üzrə xidmət göstərir.

Moldovada KOS-lar üçün xarici maliyyələşmə mənbələri bunlardır: kommersiya banklarının mikromaliyyə təşkilatlarının kreditləri, Kreditlərin Təminatı Fondunun resursları, sahibkarların ayrı-ayrı qruplarının maliyyə dəstəklənməsinə yönəlik xarici və milli proqramların (layihələrin) resursları

Kommersiya bankları sahibkarlara geniş kredit məhsulları təklif edirlər. Ancaq bu məhsullar daha çox iri müəssisələrə təqdim edilir. Biznes üçün vacib olan uzunmüddətli kreditlər əldə etmək çətindir. Kreditlərin müddəti 2-3 ili əhatə edir. Kreditlərin faiz dərəcəsi isə son illər azalma tendensiyası nümayiş etdirsə də KOS-lar üçün az əlverişlidir. KOS-ların kredit resurslarına əlçatanlığının artırılması üçün 2008-ci ildə "Kredit büroları haqqında" Qanun qəbul edilib.

ODİMM çərçivəsində işləyən Kreditlərin təminatı Fondu dövlət büdcəsinə maliyyələşdirilir və kifayət qədər girov təminatı olmayan iqtisadi agentlərə kredit üçün zəmanət verir. Aktiv müəssisələr üçün zəmanət borcun 50%-ni (5 illik, 700 min levdən çox olmamaq şərti ilə), yeni yaradılmış müəssisələr üçün isə 70% (3 illik, 300 min levdən çox olmamaq şərti ilə) təşkil edir.

Moldovada sahibkarlara maliyyə dəstəyi vermək üçün bir sıra proqramlar - Gənclərə iqtisadi dəstək milli proqramı (PNAET) və Əmək miqrantlarının vəsaitlərinin iqtisadiyyata cəlb edilməsi üzrə Proqramı (PARE 1+1) həyata keçirir.

Rusiya. Rusiya Federasiyasında 2005-ci ildən İqtisadi İnkişaf nazirliyi tərəfindən KOS-lara maliyyə dəstəyi federal proqramı həyata keçirilir. Proqram çərçivəsində vəsaitlər bütün subyektlər arasında müsabiqə əsasında bölüşdürülür. Proqrama geniş dəstək spektri daxildir: kiçik innovativ sahibkarlığa dəstək və şirkətlərin istehsal aktivlərinin modernləşdirilməsi, məhsullarını ixrac edən və lizinq müqaviləsi bağlamış kiçik şirkətlərin dəstəklənməsi. Bundan başqa Proqrama zəmanət və mikroborcların verilməsi, yeni başlayan sahibkarlara qrantların verilməsi, xüsusiləşdirilmiş infrastrukturun yaradılması kimi dəstək mexanizmləri daxildir. Məsələn, KOS-lara dəstək proqramı çərçivəsində 2011-ci ildə 10 min yeni biznes, 170 mindən çox yeni iş yeri yaradılıb.

Proqram aşağıdakı maliyyə dəstəyini göstərir:

- Kiçik innovativ şirkətlərə dəstək. İşləyən innovativ şirkətlərə 15 milyon rubl həcmində xərclərinin kompensasiyası, yeni başlayanlar üçün 500 min rubl həcmində qrantın verilməsi
- Kiçik şirkətlərin lizinq dəstəyi. Lizinq ödənişlərinin subsidiyalaşdırılması və 10 milyon rubla qədər ilkin ödənişin ödənilməsi. Yeni başlayanlar üçün 10 milyon rubl məbləğində lizinq-qrantın verilməsi
- İstehsalın modernləşdirilməsi. Faiz dərəcələrinin ödənişi üzrə xərclərin subsidiyalaşdırılması, bir şirkət üçün 10 milyon rubla qədər məbləğdə aavadanlıqların əldə edilməsinə dəstək vermək

- İxracönlü kiçik müəssisələrə dəstək. Faiz dərəcələri, sertifikatlaşma üzrə xərclərin subsidiyalaşdırılması
- Mikromaliyyətləşmə təşkilatının yaradılması. 1 milyon rubla qədər 1 ildən çox müddətə olmamaq şərti ilə kreditin verilməsi
- Yeni başlayanlar üçün qrant dəstəyi. Yeni fəaliyyətə başlayan sahibkarlıq üçün 300 min rubla qədər əvəzsiz subsidiyanın verilməsi
- Zəmanət Fondunun yaradılması. Girov təminatı olmayan sahibkarlara verilən kreditin məbləğinin 70%-nə zəmanət vermək

Rusiya Federasiyasında KOS-lara dəstək verən müxtəlif institutlar fəaliyyət göstərir.

Rusiya Vençur Şirkəti (OAO «Российская венчурная компания») – Vençur investisiyasının yaradılmasını və vençur fondlarının maliyyə resurslarının artırılmasını stimullaşdırır. Fond dövlət vençur fondlarının rolunu həyata keçirir

Rusiya Mikromaliyyə Mərkəzi – mikromaliyyətləşmə vasitəsilə özəl sahibkarlığın inkişafını dəstəkləmək, kiçik biznesin və əhəlinin aztəminatlı təbəqəsinin maliyyə xidmətlərinə çıxışının yaxşılaşdırılmasını təmin edir.

Elmi-texniki sferada kiçik müəssisələrin inkişafına dəstək Fondu – dövlət qeyri-kommersiya təşkilatı olmaqla sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli mühitini yaradılmasını, milli innovasiya sisteminin yaradılmasını təmin edir.

Rusiya kiçik və orta biznesə dəstək Agentliyi – 1992-ci ildə yaradılıb və məqsədi ölkədə kiçik və orta sahibkarlara maliyyə və infirmasiya dəstəyi göstərməkdir.

Ermənistan. Ermənistanda KOS subyektlərinin maliyyətləşmə problemlərini aradan qaldırmaq və KOS-ların maliyyə resurslarına çıxışını təmin etmək üçün 2003-ci ildən Kredit zəmanəti Proqramı icra olunur. Proqram çərçivəsində likvid girova malik olmayan KOS-lara kredit əldə etmək imkanı verir. Kredit zəmanətinin verilməsi üçün prioritet olaraq sənaye, ticarət və xidmət, o cümlədən yeni texnologiyaları və innovasiyaları tətbiq edən, ixrac potensialı olan subyektlər seçilir.

Kredit zəmanəti 15 milyon dram (34 min dollar) olmamaq şərti ilə 5 il müddətinə verilir və kredit öhdəliyinin 70%-nə zəmanət verilir. 2004-2012-ci illərdə Proqram çərçivəsində 411 KOS subyektinə 1,75 milyard dram (4 milyon dollar) məbləğində kredit zəmanəti verilib, 3,2 milyard dram (7,2 milyon dollar) məbləğində kredit portfeli yaradılıb.

Kreditlər üzrə yüksək faiz dərəcəsini və regionlarda girovların likvidlik probleminin mövcudluğu nəzərə almaqla KOS-ların İnkişafı Milli Mərkəzi kreditlərin faiz dərəcələrinin qismən subsidiyalaşdırılması proqramını həyata keçirir.

KOS-ların inkişafına dəstək məqsədilə 2009-cu ildə “KOS İnvestisiya” universal kredit təşkilatı yaradılıb. Təşkilat illik 10-18% dərəcəsi olmaq 3-5 il müddətinə kiçik, orta və uzunmüddətli kreditlər verir.

Belorus. Belorusda kiçik və orta müəssisələrin inkişafına mane olan amillərdən biri də maliyyətləşməyə məhdud çıxışın olmasıdır. KOS-ların əsas maliyyətləşmə mənbəyi daxili resurslar və bank kapitalıdır. Digər xarici maliyyətləşmə mənbələri az rol oynayır. Belorusda bank kreditləşməsi ilə yanaşı kiçik və orta biznesin digər maliyyətləşmə alətlərindən də istifadə edilir: kreditlər üzrə zəmanət proqramı, mikromaliyyətləşmə, startapların dövlət maliyyətləşməsi, biznes-mələk şəbəkəsi, lizinq,

qiymətli kağızlar bazarına çıxış və kapitala çıxış (vençur kapitalı, birbaşa investisiya fondu)

Belorusda KOS-lara dövlətin maliyyə dəstəyi 2009-cu ildə qəbul edilmiş "Kiçik və orta müəssisələrə dəstək haqqında" Qanunla həyata keçirir. Qanuna görə, dövlətin maliyyə dəstəyi kiçik müəssisələrə müsabiqə əsasında verilir.

Hazırda Belorusda mikromaliyyələşmə əsasən BVF və AYİB kimi beynəlxalq təşkilatların dəstəklədiyi banklar tərəfindən həyata keçirilir. KOS-ların maliyyələşdirilməsində bank kreditləşməsinə alternativ olaraq lizinq xidməti tətbiq edilir. KOS-ların maliyyələşdirilmə mənbələrindən biri də yeni innovativ biznes layihələrin yaradılması üçün tələb olunan risk kapitalının verilməsi təşkil edir.

2011-2015-ci illəri əhatə edən İnnovativ inkişaf Dövlət Proqramı çərçivəsində kiçik və orta innovativ sahibkarlıq subyektlərinin sayının 6 dəfə artırılması nəzərdə tutulur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Azərbaycanda kiçik və orta müəssisələrin sayının getdikcə artsa da onların ölkə iqtisadiyyatında töhfəsi əhəmiyyətli dərəcədə deyil. KOS-ların inkişafını əngəlləyən amillərdən biri də maliyyə resurslarına əlçatanlılığının zəif olmasıdır. Ölkədə biznes mühiti qiymətləndirilərkən həm beynəlxalq qurumlar, həm də yerli təşkilatlar tərəfindən KOS-ların öz biznesini inkişaf etdirmək üçün tələb olunan maliyyə resursu cəlb etmək də çətinlik çəkdikləri xüsusilə vurğulanır. Onların bir qismi maliyyə tələbatını daha çox daxili imkanlar hesabına həll etməyə çalışsalar da, xarici mənbələrə müraciət edənlər də az deyil.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kiçik və orta müəssisələri dünyada geniş yayılmış maliyyələşmə mənbələrindən əsasən bank kreditlərinə üstünlük verirlər. Ancaq kredit faizlərinin yüksək olması, tələb olunan məbləğin əldə edilməsinin çətinliyi və güzəşt müddətlərinin az olması KOS-ların bu resurslara əlçatanlılığını zəiflədir. Alternativ mənbə olan qiymətli kağızlar bazarından maliyyə cəlb etmək təcrübəsi isə kiçik və orta müəssisələrdə yox dərəcəsindədir. KOS-ların şəffaflıqda və hesabatlılıqda maraqlı olmamaları onları maliyyə bazarına əsaslanan mənbələrdən yararlanmaq imkanını məhdudlaşdırır.

Azərbaycanın maliyyə sistemində faktoring, forfeyting, françayzing kimi xidmətlər geniş yayılmayıb. Vençur maliyyələşməsi kimi maliyyə aləti yeni tətbiq olunmağa başlayır.

Sahibkarlıq subyektlərinin ölçüsünü müəyyənləşdirmək üçün meyarların olmaması ölkə iqtisadiyyatının formalaşmasında KOS-ların rolunu və payını müəyyənləşdirməyə çətinlik yaradır. Bu bölgünün olmaması həmçinin kiçik və orta sahibkarlıq üçün nəzərdə tutulan maliyyə resurslarının ünvanına çatmasına və müvafiq güzəştlərin tətbiqinə problemlər yaradır.

Dövlət ölkədə KOS-ların inkişafını, o cümlədən maliyyələşməsini təmin etmək üçün dövlət dəstəyi mexanizmləri yaradıb və bir sıra təsisatlar fəaliyyət göstərir. Ancaq bu təsisatlar bazarın tələb etdiyi maliyyəni tam təmin edə bilmirlər. Digər tərəfdən iri müəssisələr getdikcə kiçik və orta müəssisələri dövlət dəstəyindən sıxışdırıb çıxarırlar. Müxtəlif qanunvericilik aktlarında və dövlət proqramında KOS-ların inkişafı prioritet kimi qeyd edilib. 1999-cu ildə qəbul edilmiş "Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu kiçik sahibkarlığa dövlət köməyinin iqtisadi, hüquqi, təşkilati əsaslarını müəyyən edir.

Beynəlxalq təcrübədə hökumətlərin KOS-lara dəstəyi aşağıdakı tendensiyalarla müşahidə edilir:

- *Hökumətlər KOS-ların inkişafına dəstəyə dövlətin iqtisadi siyasətinin özülü kimi baxır və hər il bu istiqamətdə milyardlarla dollar məbləğində dövlət proqramları qəbul edir.*
- *Əsas dəstək alətləri maliyyə və infrastruktur, o cümlədən konsaltinq, informasiya dəstəyi və ixraca yardım hesab olunur.*
- *KOS-lara dəstək proqramlarının əsas məqsədi yeni müəssisələrin yaradılmasını, innovasiyaların və yeni texnologiyaların istifadəsinin dəstəklənməsini, dünya*

bazarlarında məhsulun rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını, yeni iş yerlərinin yaradılmasını, ayrı-ayrı regionların və sahələrin inkişafını təmin etməkdir.

- *Bir çox ölkələrdə qanunvericilik inzibati maneələrin azaldılmasına yönəlib, hüquqi tənzimləmə qanunaltı aktlarla yox, qanunlarda nəzərdə tutulan normalar vasitəsilə həyata keçirilir, aktiv antiinhisar siyasəti aparılır, kiçik müəssisələrə münasibətdə haqsız rəqabətə qarşı tədbirlər görülür.*

Dünya təcrübəsi göstərir ki, inkişaf etmiş bazar münasibətləri modeli üçün şaxələnmiş maliyyə sektoru və xüsusən də, yüksək səmərə ilə fəaliyyət göstərən qiymətli kağızlar bazarının mövcudluğu zəruridir. Çünki büdcədən maliyyələşmə və kredit vəsaitləri hesabına maliyyələşmə mənbələri ilə bərabər daha ucuz, inflyasiya yaratmayan və uzunmüddətli mənbə kimi yığımların birbaşa investisiyalara transformasiyasını təmin edən kapitallaşma mexanizmləri daha da inkişaf etdirilməli və təkmilləşdirilməlidir.

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin ucuz, güzəştli və uzunmüddətli maliyyə resurslarına çıxış imkanlarını artırmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğun olardı:

- 2016-2020-ci illəri əhatə edən Kiçik və orta sahibkarlığa Dəstək Dövlət Proqramının işlənməsi və həyata keçirilməsi
- Qanunvericilikdə sahibkarlıq subyektlərinin onların ölçüləri əsasında (kiçik, orta, iri) təsnifləşdirilməsinin təmin edilməsi və mikromüəssisələr anlayışının qanunvericiliyə daxil edilməsi
- Özəl kredit bürolarının yaradılması. Bunun üçün kredit bürolarının fəaliyyətini tənzimləyən ayrıca qanunun ("Özəl kredit büroları haqqında" Qanun) qəbulu tələb olunur. Mikro və kiçik müəssisələr üçün kredit skoringi mexanizminin tətbiqi
- Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun yalnız mikro, kiçik və orta sahibkarlığın kreditləşdirilməsinə keçirilməsi
- Azərbaycanda dövlətin yaxından iştirakı ilə ixtisaslaşdırılmış sahə banklarının yaradılması. Məsələn, Aqrar İnkişaf Bankı, İxrac Bankı, İnvestisiya Bankı və s.
- KOS-lara verilən kreditlərinin sığortalanması və təminatı fondunun yaradılması və onun fəaliyyəti üçün müvafiq qanunvericilik bazasının formalaşdırılması
- Daşınmaz əmlakın qövlət qeydiyyatı prosedurlarının sadələşdirilməsi və qeydiyyat müddətinin və xərclərinin azaldılması
- BOKT-ların və kredit ittifaqlarının qeydiyyat sisteminin asanlaşdırılması
- Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etdirilməsi və KOS-ların bazara çıxışını stimullaşdırmaq üçün qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi. Qiymətli kağızlar bazarını tənzimləyən ana qanun - "Kapital bazarı haqqında" (və ya "Qiymətli kağızlar bazarı haqqında") Qanunun qəbulu

- KOS-ların xarici maliyyə bazarlarına çıxışını təmin etmək üçün yerli qiymətli kağızların xarici fond bazarlarında ticarətini tənzimləyən normativ hüquqi bazanın formalaşdırılması və müvafiq ticarət sisteminin tətbiq edilməsi
- Son illər dünyada geniş yayılmış vençur maliyyələşməsini inkişaf etdirmək, innovasiyalara istiqamətlənən investisiyaları stimullaşdırmaq üçün qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi. Bunun üçün "Vençur fondları haqqında" qanun qəbulu və "İnvestisiya fondları haqqında" qanuna dəyişiklik nəzərdə tutula bilər.
- Kiçik biznesin dəstəklənməsi üçün hökumət tərəfindən mikromaliyyələşmə proqramının həyata keçirilməsi, françayzing, faktoring, lizinq kimi xidmətlərin geniş vüsət alması üçün güzəştlər sisteminin və normativ aktların hazırlanmasının təmin etmək.

ƏLAVƏLƏR

“Doing Business” hesabatı

Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının (IFC) birgə hazırladıqları və biznes mühitinin əlverişliliyi üzrə qiymətləndirməni özündə əks etdirən "Doing Business" hesabatında da Azərbaycanda sahibkarların kreditə əlçatanlığı göstəricisinin nisbətən zəif olduğu göstərilir.

Doing Business hesabatı hər il tərtib edilir və sahibkarlıq fəaliyyətinin əlverişliliyini qiymətləndirməyə imkan verən 10 əsas indikatora söykənir. Bu indikatorlardan biri də kreditin əldə edilməsinin asanlıqını ölçən “kreditin əldə edilməsi” indikatorudur.

"Doing Business 2015" hesabatında Azərbaycan kreditin əldə edilməsinin asanlıq səviyyəsinə görə, 189 ölkə arasında 104-cü yerdə qərarlaşıb. Ümumilikdə götürdükdə son 5 ildə ölkəmizdə kreditlərin əldə edilməsi səviyyəsi getdikcə pisləşib. 2010-cu ildə Azərbaycan 183 ölkə arasında 15-ci yerdə idisə, sonrakı illərdə bu mövqə pisləşərək 2011-ci ildə 46-cı, 2012-ci ildə 48-ci, 2013-cü ildə 53-cü, 2014-cü ildə 99-cu pilləyə düşüb. Azərbaycan keçmiş SSRİ ölkələri arasında ancaq Tacikistanı qabaqlayır, Belarus və Özbəkistanla eyni səviyyədədir⁵¹.
(Cədvəl 1)

Hesabata görə, qonşu ölkələr arasında ən yaxşı göstərici Gürcüstanda qeydə alınıb. Gürcüstan 2010-cu ildəki 30-cu pillədən 2015-ci ildəki 7-ci pilləyə qədər yüksəlib. Son illər yaxşılaşma dinamikası Moldova və Tacikistanda müşahidə edilib.

Cədvəl 1

Keçmiş SSRİ ölkələrinin “Doing Business”
hesabatında mövqeyi (2010-2015)

Ölkələr	Doing Business reytingi ⁵²	Kreditin əldə edilməsi üzrə reyting	İllər
Azərbaycan	38	15	2010
	54	46	2011
	66	48	2012
	67	53	2013
	88	99	2014
	80	104	2015
Gürcüstan	11	30	2010
	12	15	2011
	16	8	2012
	9	4	2013
	14	5	2014
	15	7	2015
Rusiya	120	87	2010
	123	89	2011
	120	98	2012
	112	104	2013
	64	55	2014
	62	61	2015
Ukrayna	142	30	2010
	145	32	2011
	152	24	2012
	137	23	2013

⁵¹ Türkmənistan reyting cədvəlinə daxil edilməyib

⁵² Hesabata cəlb edilən ölkələrin ümumi sayı 2010-2012-ci illərdə 183, 2013-cü ildə 185, 2014-cü ildə 189 olub.

	112	14	2014
	96	17	2015
Belorus	58	113	2010
	68	89	2011
	69	98	2012
	58	104	2013
	57	99	2014
	57	104	2015
	Moldova	94	87
90		89	2011
81		46	2012
83		40	2013
82		99	2014
63		23	2015
Ermənistan	43	43	2010
	48	46	2011
	55	40	2012
	32	40	2013
	49	30	2014
	45	36	2015
Qazaxıstan	63	43	2010
	59	72	2011
	47	78	2012
	49	83	2013
	76	67	2014
	77	71	2015
Özbəkistan	150	135	2010
	150	138	2011
	166	159	2012
	154	154	2013
	149	99	2014
	141	104	2015
Qırğızıstan	41	15	2010
	44	15	2011
	70	8	2012
	70	12	2013
	99	30	2014
	102	36	2015
Tacikistan	152	167	2010
	136	168	2011
	147	177	2012
	141	180	2013
	177	178	2014
	166	116	2015

Mənbə: Doing Business Reports 2010-2015 www.doingbusiness.org

“Biznesə başlama” tədqiqatı çərçivəsində kreditlərin alınması əsasən 2 qrup göstəricilər vasitəsilə müəyyən edilir. **Birinci qrup**dakı göstəricilər girov təminatı və müflisləşmə (iflas) haqqında qanunlar çərçivəsində borcların verilməsini asanlaşdıran müəyyən imkanların mövcudluğunu ölçür. **İkinci qrup** göstəricilər dövlət kredit reyestri və ya özəl kredit büroları vasitəsilə kredit məlumatlarına çıxışı, onun həcmi, əhatə dairəsini qiymətləndirir.

2014-cü ildə krediti əldə etmənin asanlıığı imkanlarının qiymətləndirilməsi

Göstəricilər	Azərbaycan	Avropa və Mərkəzi Asiya (orta hesabla)	İƏİT ölkələri
Qanuni hüquqların işləmə indeksi (0-10)	6	7	7
Kredit məlumatlarının dərinliyi İndeksi (0-6)	5	5	5
Dövlət kredit reyestrində qeydiyyatda olan əhalinin sayı (yaşlı əhalinin %-i)	23.0	33.9	42.9
Özəl bürolar qeydiyyatda olan əhalinin sayı (yaşlı əhalinin %-i)	0.0	48.2	73.9

Mənbə: Doing Business Reports 2014 www.doingbusiness.org

"Doing Business 2014" hesabatına görə, Azərbaycan Qanuni hüquqların işləmə indeksi üzrə 10 mümkün baldan 6, kredit məlumatlarının dərinliyi İndeksi üzrə isə 6 mümkün baldan 5 bal toplayıb. Bu göstəriciyə görə, ölkəmiz İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT), Avropa və Mərkəzi Asiya ölkələrinin səviyyəsinə uyğundur. Dövlət kredit reyestrində qeydiyyatda olan əhalinin sayı göstərici üzrə adıçəkilən ölkələrdən xeyli geri qalır. Azərbaycanda özəl kredit bürolarının olmaması da ölkənin krediti əldə etmə indeksi üzrə mövqeyini əhəmiyyətli dərəcədə pisləşdirir. (Cədvəl 2)

Kreditorlara kreditin vaxtında ödənilməsi zəmanəti lazımdır. Potensial borcalan barədə məlumat və kreditorların hüquqlarının etibarlı müdafiəsi bu zəmanətin təminatında əsas rolunu oynayır. Zəmanəti təmin edən təsisatlar isə universal deyil. "Doing Business 2014" hesabatına görə, 189 ölkənin 35-də borcalan haqqında məlumat verən kredit bürosu və ya reyestri mövcud deyil. 124 ölkədə isə daşınar əmlakın yüklüüyünü müəyyənləşdirməyə imkan verən müasir girov reyestri yaradılmayıb. Bütün cəhdlərə rəğmən müəssisə ödəmə qabiliyyətini itirirsə, kreditorlar tərəfindən onun əmlakını almağa imkan verən institutlar olmalıdır. Hesabata görə, dünya üzrə kreditorlar müflisləşmə hallarında borcun ilkin dəyərinin orta hesabla ən çoxu 35%-ni götürürlər⁵³.

Kreditin əldə edilməsi şərtlərinin əlverişliliyi həddi üzrə reyting özündə 2 indeksi *kredit qabiliyyəti haqda məlumatlarla əhatə səviyyəsi indeksi* və *qanuni hüquqların işləmə indeksi* əks etdirir.

Qanuni hüquqların işləmə indeksi - girov təminatı və müflisləşmə (iflas) haqqında qanunların borcluların və kreditorların hüquqlarını hansı səviyyədə müdafiə etdiyini və bununla da kreditləşməni təmin etdiyini ölçür. İndeks girov təminatı haqqında qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qanuni hüquqlarla əlaqəli 8 aspekti və müflisləşmə haqqında qanuna aid 2 aspekti əhatə edir.

- *İstənilən müəssisə daşınar aktivlərini girov təminatı qismində istifadə edə bilər və bununla da aktivlər üzərində sahiblik hüququnu saxlayır. İstənilən maliyyə müəssisəsi belə aktivləri girov təminatı qismində qəbul edir.*
- *Qanun müəssisəyə girov təminatının konkret təsvirini tələb etmədən daşınar aktivlərin (debitor borc və ya maddi dövrüyyə vəsaitlərinin ehtiyatları) ayrı-ayrı kateqoriyalarına qeyri-sahiblik girov hüququnu təqdim etməyə icazə verir*
- *Qanun müəssisəyə girov təminatının konkret təsvirini tələb etmədən bütün daşınar aktivlərə qeyri-sahiblik girov hüququnu təqdim etməyə icazə verir*

⁵³ Doing Business Reports 2014 www.doingbusiness.org

- *Girov hüququ gələcəyə və ya aktivlərin nəticəsi olaraq əldə edilmişlərə tətbiq edilə bilər və ilkin aktivlərdən istifadə nəticəsində əldə edilmiş məhsullara, bu aktivlərdən daxilolmalara və ya onların əvəzediciləri aid ola bilər*
- *Girov haqqında razılaşmada və qeydiyyat sənədlərində borcların və öhdəliklərin ümumi təsvirinə imkan verilir: tərəflər arasında öhdəliklərin və borcların bütün növləri girovla təmin edilə bilər, girov haqqında müqavilə isə aktivlərə münasibətdə yüklənmənin maksimal məbləği barədə göstəriş nəzərdə tutula bilər.*
- *Ölkədə aktivlərin növləri üzrə və coğrafi olaraq birləşmiş girov reyestri və ya girov təminatının qeydiyyatı institutu fəaliyyət göstərir, məlumatların elektron bazası borcalanların adları üzrə sistemləşdirilir.*
- *Borclunun müflisləşməsi nəticəsində iflas proseduru çərçivəsində təminatlı kreditçülərə ödənişlər ilk növbədə (məsələn, ümumi vergi tələbləri və işçilərin tələbləri təmin edilməmiş) həyata keçirilir.*
- *Şirkətin ləğvi nəticəsində təminatlı kreditçülərə ödənişlər ilk növbədə (məsələn, ümumi vergi tələbləri və işçilərin tələbləri təmin edilməmiş) həyata keçirilir.*
- *Borcluya münasibətdə məhkəmə nəzarəti altında yenidənqurma proseduru aşılayanda təminatlı kreditçülərə fəaliyyətin avtomatik dayandırılması və ya hüquqi tətbiq proseduruna moratoriya şamil edilmir*
- *Qanun tərəflərə girov barədə razılığa gəlməyə icazə verir. Bu razılığa əsasən kreditör öz girov hüququnu məhkəmədənəkar qaydada icbari həyata keçirtmək hüququna malikdir*

Aspektlərin hər biri 1 balla qiymətləndirilir. İndeks üzrə ən aşağı qiymət 0, ən yüksək qiymət isə 10 baldır.

Kredit qabiliyyəti haqda məlumatlarla əhatə səviyyəsi indeksi – dövlət kredit reyestri və ya özəl kredit büroları vasitəsilə əldə edilən kredit məlumatlarına çıxış, onun həcmi və əhatə dairəsinə münasibətdə qaydaları və təcrübələri qiymətləndirir. Qiymətləndirmə aşağıdakı 6 meyar üzrə aparılır.

- *məlumatlar həm şirkətlər, həm də fiziki şəxslər üzrə bölüşdürülür;*
- *həm müsbət (məsələn, kreditlərin ödənilməyən hissəsi və ödənişin qrafiki), həm də mənfi (məsələn, vaxt keçmiş ödənişlər, defoltların və iflasların sayı və məbləği) kredit məlumatları bölüşdürülür;*
- *maliyyə müəssisələrinin məlumatlarından savayı pərakəndə ticarət və kommunal xidmət müəssisələrindən əldə edilmiş məlumatlar bölüşdürülür;*
- *2 ildən çox müddətə olan retrospektiv məlumatlar bölüşdürülür;*
- *Adambaşına düşən gəlirlərin ən azı 1%-ni təşkil edən məbləğdə kreditlər barədə məlumatların bölüşdürülür;*
- *Qanuna görə, borclular ölkədəki kredit büroları və ya reyestrində mövcud olan özləri haqqında məlumata çıxış hüququna malikdirlər*

Bu meyarların hər biri 1 balla qiymətləndirilir. İndeks üzrə ən aşağı qiymət 0, ən yüksək qiymət isə 6 baldır.

Məsələn, Litvada həm kredit bürosu, həm də dövlət kredit reyestri fəaliyyət göstərir. Hər iki qurum yuxarıda sadalanan meyarlar üzrə məlumatlar bölüşür. Ancaq, kredit bürosundan fərqli olaraq dövlət kredit reyestri pərakəndə ticarət və kommunal xidmət müəssisələrindən əldə edilmiş məlumatları paylamır. Bundan başqa Reyestrə yığılmış kredit məlumatlarının ən aşağı həddi 1000 litdir. Halbuki büroda belə bir hədd yoxdur.

Dövlət kredit reyestrinin əhatə səviyyəsi. Dövlət kredit reyestrinin əhatə səviyyəsi fiziki şəxslərin və şirkətlərin sayını, son 5 ildə dövlət kredit reyestrində saxlanılmış borclanma barədə məlumatları nəzərdə tutur. Bu say yaşlı əhalinin nisbəti ilə (Dünya Bankının “Dünyanın İnkişaf Göstəriciləri” adlı dərgisinə əsasən 2012-ci ildə bu yaş həddi 15 yaş və daha yuxarı olub) ifadə olunur. Dövlət kredit reyestri dedikdə, dövlət sektoru tərəfindən aparılan məlumat bazası başa düşülür. Maliyyə sistemində borcalanların kredit qabiliyyəti barədə məlumatlar adətən mərkəzi banklar və ya bank departamentləri tərəfindən toplanır və banklar və maliyyə qurumları arasında kredit məlumatlarının mübadiləsi aparılır. Dövlət kredit reyestri olmadıqda əhatə göstəricisi 0% təşkil edir

Kredit məlumatlarının özəl bürosunun əhatə səviyyəsi. Kredit məlumatlarının özəl bürosunun əhatə səviyyəsi fiziki şəxslərin və şirkətlərin sayını, son 5 ildə kredit məlumatlarının özəl bürosunda saxlanılmış borclanma barədə məlumatları nəzərdə tutur. Bu say yaşlı əhalinin nisbəti ilə (Dünya Bankının “Dünyanın İnkişaf Göstəriciləri” adlı dərgisinə əsasən 2012-ci ildə bu yaş həddi 15 yaş və daha yuxarı olub) ifadə olunur. Kredit məlumatlarının özəl bürosu dedikdə, maliyyə sistemində borcalanların kredit qabiliyyəti barədə məlumatların bazası yaradan, banklar və maliyyə qurumları arasında kredit məlumatlarının mübadiləsini aparan özəl şirkət və ya qeyri-kommersiya təşkilatı başa düşülür. Özəl bürolar olmadıqda əhatə göstəricisi 0% təşkil edir.